

Een ongezond binnenmilieu ten gevolge van energiearmoede onder huurders

Welke keuzes worden er gemaakt
en waarom?

Een ongezond binnenmilieu ten gevolge van energiearmoede onder huurders

Welke keuzes worden er gemaakt en waarom?

Juli 2023

Auteurs:

Marjolein Stoopendaal, GGD West-Brabant

Linda van Loon, GGD West-Brabant

Deze desktopstudie is financieel mogelijk gemaakt door de Academische Werkplaats Gezonde Leefomgeving.

Het onderzoek is uitgevoerd in overleg met een begeleidingscommissie, bestaande uit: Amy van Grieken (Erasmus MC), Elke Hilderink (GGD Noord- en Oost-Gelderland), Esther de Lathauwer (GGD West-Brabant), Joy Meijer (GGD regio Utrecht) en Rob van Strien (GGD Amsterdam, tevens projectmentor namens AWGL)

SAMENVATTING

De negatieve gezondheidsgevolgen van een ongezond binnenmilieu ten gevolge van energiearmoede (zoals kou, vocht en schimmel) zijn al geruime tijd bekend. Energiearmoede is in de winter van 2022/2023 toegenomen en komt vooral voor onder huurders van woningcorporaties. Het doel van deze studie was om enerzijds meer inzicht te verkrijgen in het gedrag van inwoners wat bijdraagt aan een ongezond binnenmilieu middels een literatuurstudie en anderzijds om met een gemeente en woningcorporatie in gesprek te gaan over hoe zij omgaan met energiearmoede en een ongezond binnenmilieu en waar zij tegenaan lopen. Daartoe is gekozen voor gemeente Roosendaal, omdat daar binnen de regio energiearmoede het vaakst voorkomt. Als laatste had deze studie ook als doel om de haalbaarheid en de relevantie van een vervolgstudie onder de doelgroep in te schatten, in samenspraak met de begeleidingscommissie.

Literatuuronderzoek

Uit het literatuuronderzoek bleek dat er voornamelijk binnen het Verenigd Koninkrijk studies zijn uitgevoerd naar de ervaringen en het gedrag van huurders in energiearmoede. Energiearmoede is niet alleen het resultaat van een laag inkomen, energie-inefficiëntie en hoge energiekosten, maar ook kennis, houding en gedrag zijn van belang in hoe er met energiearmoede wordt omgegaan en welke keuzes er gemaakt worden bij het verwarmen van een huis. Deze keuzes hebben vervolgens impact op het binnenmilieu, wat schadelijke gezondheidsgevolgen kan hebben. Vaak is het voor inwoners onduidelijk op welke manier een koud, vochtig of beschimmeld binnenmilieu bij kan dragen aan een slechte gezondheid van henzelf of hun kinderen. Daarnaast bepalen onder andere emoties, relaties met de huurbaas en houding ten opzichte van de energiemarkt in grote mate de gedragingen die leiden tot een ongezond binnenmilieu. Alleen de juiste informatie of zelfs verbeteringen in de energie-efficiëntie van een huis zorgen niet automatisch voor optimaal verwarmingsgedrag en begrip van kennis, houding en gedrag moet ten grondslag liggen aan eventuele interventies. Wanneer interventies of beleid gericht op energiearmoede worden ontwikkeld, is het belangrijk om oog te hebben voor de impact op het binnenmilieu en niet alleen op besparingen of verduurzaming. Veel van de besproken factoren die met name in het Verenigd Koninkrijk (de omgang met) energiearmoede beïnvloeden zullen vergelijkbaar zijn als die in Nederland. Toch is het belangrijk om ook in de Nederlandse context meer ervaring op te doen, omdat de omstandigheden afwijken. Om te begrijpen hoe beleid en maatregelen ook voor de meest kwetsbare groepen in Nederland energiearmoede kunnen verlichten, is onderzoek binnen de Nederlandse context en vooral, samen met de inwoners nodig.

Interviews

Uit de gesprekken met de verschillende partijen blijkt dat energiearmoede vooral sinds de winter 2022/2023 op de agenda staat in gemeente Roosendaal. Vanuit de gemeente Roosendaal en woningcorporatie Alwel zijn snel na de start van de energiecrisis verschillende initiatieven opgestart om bewoners te ondersteunen. Waar eerst met name vanuit verduurzaming werd gedacht, wordt er steeds vaker ook gekeken naar de sociale kant en de belangen van bewoners met lage inkomens. Tegelijkertijd, laten de gesprekken ook zien dat er vaak nog onvoldoende aandacht is voor een ongezond binnenmilieu en dat de GGD nog niet wordt gezien als een belangrijke partij wanneer het dit onderwerp betreft. Als het gaat om interventies blijkt dat inwoners niet worden geconsulteerd over wat zij graag zouden willen en hoe zij het beste benaderd kunnen worden. Mogelijk komt het hierdoor dat niet alle groepen worden bereikt. Daarnaast gaf de gemeente aan nog zoekende te zijn naar wat voor interventies wellicht beter aansluiten bij de (verschillende) bewoners.

Middels de gesprekken zijn de verschillende partijen zich bewuster geworden van de impact op de gezondheid door een (on)gezond binnenmilieu. Daarnaast staan zij open voor advisering vanuit Gezondheid, Milieu en Veiligheid vanuit de GGD.

Conclusie en haalbaarheid vervolgonderzoek

De gesproken partijen zouden graag meer willen inzetten op het aanpassen van gedrag onder huurders, maar weten niet goed wat hiervoor de juiste manier is. Daarnaast hebben zij geen duidelijk beeld van wat de inwoners zelf willen en hoe zij het beste betrokken en bereikt kunnen worden. Momenteel wordt er vooral ingezet op het delen van informatie, maar ook uit de literatuur blijkt dat dit niet zondermeer leidt tot het gewenste gedrag. De gemeente Roosendaal en Alwel zien daarom meerwaarde in een eventueel vervolgonderzoek onder de doelgroep zelf en hebben aangegeven bereid te zijn om de onderzoekers in contact te brengen met de doelgroep waar mogelijk. Tegelijkertijd, voorzien zowel de begeleidingscommissie als de geïnterviewden dat het een moeilijke opgave is om in contact te komen met de meest kwetsbare inwoners.

Met het literatuuronderzoek is veel informatie opgehaald met betrekking tot de ervaren energiearmoede en hoe gedrag een (on)gezond binnenmilieu kan beïnvloeden. Vanwege de te verwachten overeenkomsten tussen het gedrag van Engelse en Nederlandse huurders, is het wellicht nuttiger om bij vervolgonderzoek focus te hebben op hoe we samen met bewoners kunnen werken aan een oplossing van het steeds groter wordende probleem energiearmoede. Ondanks de voorziene uitdaging om de meest kwetsbare groepen te bereiken, verwachten wij op basis van de resultaten van zowel de gesprekken als het literatuuronderzoek dat het bevragen en betrekken van bewoners zeker meerwaarde kan opleveren rondom het begrijpen van energiearmoede in Nederland en meerwaarde kan opleveren voor inwoners, gemeenten en woningcorporaties.

De link tussen energiearmoede, het binnenmilieu en gezondheid ontbreekt veelal nog. Doordat de gesprekken voor bewustwording hebben gezorgd bij zowel de gemeente, de energiekussers en Alwel, en zij aangegeven hebben open te staan voor advisering vanuit de GGD West-Brabant, biedt dit kansen voor de GGD om de advies- en kennisfunctie omtrent een (on)gezond binnenmilieu steviger te positioneren. We zien daarom mogelijkheden om het vervolgonderzoek onder bewoners te combineren met actiegerichte adviezen en vervolgstappen om de GGD beter op de kaart te zetten om zo op verschillende niveaus impact te kunnen maken op het binnenmilieu van inwoners die in energiearmoede leven.

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	3
Literatuuronderzoek	3
Interviews	3
Conclusie en haalbaarheid vervolgonderzoek	4
Hoofdstuk 1 Aanleiding & Achtergrond	6
Hoofdstuk 2 Onderzoeksvragen & Studieopzet	7
Hoofdstuk 3 Literatuuronderzoek	8
3.1 Kennis	8
3.2 Houding	9
Houding ten opzichte van de energiemarkt	10
3.3 Gedrag	11
Besparingsmaatregelen	11
Verschillende invloeden op gedrag	11
Waarvoor worden keuzes nog meer beïnvloed?	14
3.4 Impact op gezondheid	17
3.5 Wat hebben mensen die in energiearmoede leven nodig?	19
3.6 Conclusie literatuuronderzoek	20
Hoofdstuk 4 Gemeente Roosendaal, energieklassers en woningcorporatie Alwel	22
4.1 Projecten	22
Witgoedregeling	22
Energieklassers	22
Projecten vanuit Alwel	25
4.2 Samenwerking	27
4.3 Leerpunten en toekomst	27
4.4 Gezondheid	28
4.5 Conclusie interviews	29
Hoofdstuk 5 Algehele Conclusie en haalbaarheid vervolgonderzoek	31
Hoofdstuk 6 Literatuur	33

HOOFDSTUK 1 AANLEIDING & ACHTERGROND

De negatieve gezondheidsgevolgen van een ongezond binnenmilieu ten gevolge van energiearmoede (zoals kou, vocht en schimmel) zijn al geruime tijd bekend. Zo blijkt uit een publicatie van het Marmot Review Team (2011) een sterke relatie tussen kou binnenshuis met zowel mortaliteit als verhoogde morbiditeit. Ook is er een sterke relatie tussen kou binnenshuis en cardiovasculaire en respiratoire ziektes, komen gezondheidsproblemen zoals verkoudheid en griep vaker voor, en worden bestaande condities zoals artritis en reuma verergerd in een vochtig en koud binnenmilieu (TNO, 2022). Met name kinderen zijn kwetsbaar als het gaat om een ongezond binnenmilieu, respiratoire problemen komen vaker voor door kou. Schimmel in huis is daarnaast een bekende trigger voor astma bij kinderen. Opgroeien in een koud huis heeft verder voor kinderen negatieve invloed op de leercapaciteit, emotioneel welzijn en voeding (Marmot Review Team, 2011). Uit recent onderzoek gepubliceerd door TNO (van Mariek & Mulder, 2023) bleek dat jongeren uit arme huishoudens waar de verwarming niet of nauwelijks aanstaat hogere zorgkosten (met name ziekenhuis en farmaciekosten) hebben vergeleken met jongeren uit hetzelfde soort huishoudens waar de verwarming wel aanstaat. Naast de impact op fysieke gezondheid wordt de mentale gezondheid van zowel kinderen, jongeren, volwassenen en ouderen negatief beïnvloed door energiearmoede en kan dit leiden tot stress, angst en depressie (Marmot Review Team, 2011). Energiearmoede beïnvloedt naast individuele fysieke en mentale gezondheid ook de sociale relaties van inwoners, wat mogelijk kan leiden tot sociale isolatie (Middlemiss et al., 2019; Pellicer-Sifres, Simcock & Boni, 2021).

Hoewel energiearmoede een probleem is dat al jaren speelt, is dit in de winter van 2022/2023 verergerd vanwege onder andere de ontwikkelingen in Oekraïne en Rusland (vanwege o.a. sancties en de reactie daarop ontving West-Europa minder gas vanuit Rusland). De GGD ontving in deze winter dan ook in toenemende mate vragen over een (on)gezond binnenmilieu, zoals vragen met betrekking tot kou, vocht, houtrook en schimmel. Hierbij blijven de meest kwetsbare groepen mogelijk buiten beeld. Kwetsbare inwoners zijn meestal inwoners met een lage opleiding, lagere SES en/of een migratieachtergrond en weten niet altijd hun weg te vinden naar de juiste instanties. Hetzelfde geldt voor het vragen om hulp bij gemeenten of woningcorporaties die hen kunnen ondersteunen bij vragen over een ongezond binnenmilieu of het uitvoeren van duurzame oplossingen.

Er worden in Nederland meerdere initiatieven opgestart rondom energiearmoede en onlangs heeft CBS (2023) een Energiearmoede monitor gepubliceerd waaruit blijkt dat er enorme verschillen zitten tussen wijken, buurten en woningsoorten in het percentage huishoudens met energiearmoede. In de beoogde onderzoeksregio (West-Brabant) loopt het percentage energiearmoede in sommige buurten onder huurders van woningcorporaties wel op tot 60%. De gebruikte definitie voor energiearmoede in dit rapport is: huishoudens met een laag inkomen in combinatie met een hoge energierekening en/of een slecht geïsoleerd huis. Veelal zijn het huurders die te maken hebben met energiearmoede (CBS, 2023).

Het uiteindelijke doel is om samen met gemeenten en woningcorporaties te komen tot beter inzicht in hoe een gezonder binnenmilieu juist voor de kwetsbare huurders te bereiken is. Essentieel daarbij is hoe we deze groepen kunnen bereiken en ondersteunen om samen te komen tot een gezonder binnenmilieu. Deze desktopstudie is hierin een eerste stap. De intentie is om deze te vervolgen met een onderzoeksproject, indien dit haalbaar blijkt te zijn uit de desktopstudie.

HOOFDSTUK 2 ONDERZOEKSVRAGEN & STUDIEOPZET

In deze rapportage worden drie onderzoeksvragen behandeld:

1. Wat is in de (inter)nationale literatuur bekend over ervaren uitdagingen van bewoners van huurhuizen met een ongezond binnenmilieu ten gevolge van energiearmoede en hoe zij hier mee om gaan? Wat is bekend in de (inter)nationale literatuur over drijfveren en weerstanden van deze bewoners om hier verbeteringen in aan te brengen?
2. Welke maatregelen, beleid en openstaande vraagstukken op het gebied van energiearmoede en gezondheid hebben gemeente Roosendaal, de energieklassers en woningcorporatie Alwel als het gaat om wijken en buurten met een hoge kans op energiearmoede?
3. Hoe haalbaar wordt vervolgonderzoek ingeschat door gemeente Roosendaal, Alwel, de energieklassers en experts uit de begeleidingscommissie om op basis van de verzamelde informatie de ervaringen en behoeftes van de beoogde onderzoeksgroep op te halen?

Onderzoeksvraag 1 is door middel van literatuuronderzoek beantwoord. Hiertoe is binnen (inter)nationale wetenschappelijk literatuur gezocht. Indien mogelijk werd specifiek gezocht naar studies die gaan over de ervaringen van huurders. Hiertoe zijn PubMed, Google Scholar en sites van kennisinstituten op dit gebied gebruikt. De volgende zoektermen zijn hierbij gebruikt: energiearmoede, energie-armoede, fuel poverty, heat or eat, experience fuel poverty, health and fuel poverty, lived experiences fuel poverty, impact fuel poverty, tenants and fuel poverty, perspective fuel poverty, coping and fuel poverty, cold homes, knowledge healthy environment, knowledge mold and damp.

Onderzoeksvraag 2 & 3 zijn beantwoord middels semigestructureerde interviews met een gemeente en woningcorporatie, werkzaam in een gebied waar energiearmoede veel voorkomt. We hebben ons hierbij gericht op gemeente Roosendaal, een gemeente die binnen de regio gezien relatief veel te maken heeft met energiearmoede, met name in een aantal specifieke wijken en buurten. In overleg met de begeleidingscommissie is gekozen om binnen één gemeente te zoeken naar verschillende perspectieven (gemeente, woningcorporatie en de daar actieve energieklassers).

HOOFDSTUK 3 LITERATUURONDERZOEK

In dit hoofdstuk worden verschillende studies besproken die gaan over gedrag, motivatie, weerstanden of attitudes rondom een ongezond binnenmilieu ten gevolge van energiearmoede. Verder is waar mogelijk gezocht naar studies onder huurders (zowel privaat als de sociale sector). Opvallend is dat de meeste studies zijn uitgevoerd binnen het Verenigd Koninkrijk, waar energiearmoede al langer op de beleidsagenda staat.

De rapportage is opgebouwd uit drie grote hoofdstukken, waarin de resultaten worden gedeeld met betrekking tot kennis, houding en gedrag. Ook wordt er nog kort dieper ingegaan op de gezondheidsgevolgen van energiearmoede, aangezien dit in de vermelde studies veel is beschreven.

3.1 Kennis

Kennis kan een rol spelen in het gedrag wat mensen laten zien. Hoewel het niet zo is dat een goed geïnformeerde inwoner altijd de juiste keuze zal maken, kan het hen wel faciliteren in het maken van een gezondere keuze. In de literatuur rondom energiearmoede speelt kennis op verschillende gebieden een rol. Dit kan gaan over kennis met betrekking tot verduurzaming of over hoe de energiemarkt werkt, tot kennis over de gezondheidsgevolgen van schimmel in huis.

In de studie van Tod et al. (2015) is gevraagd naar de kennis die ouders hebben rondom de gezondheidsgevolgen van binnentemperatuur, schimmel en vocht. Dit onderzoek is specifiek uitgevoerd onder ouders van kinderen die astma hebben. Ouders rapporteren dat zij het gevoel hebben dat een koude binnentemperatuur impact heeft op de gezondheid en het welzijn van hun kinderen en anderen in het huis. Daarnaast merken ze dat de astma van het kind verergert in de winter. Echter varieert de kennis die zij hebben enorm. Veelal is er weinig tot geen kennis over veilige temperaturen binnenshuis en zijn ze zich niet bewust van het belang om de temperatuur binnenshuis redelijk gelijkmatig te houden. In een ander artikel, wat over dezelfde studie gaat, wordt een casus beschreven waarin ouders dachten dat de geadviseerde temperatuur in de slaapkamer van een kind tussen de 15 en 17 graden Celsius lag, terwijl 18 tot 21 graden wordt geadviseerd (Powell-Hoyland et al., 2016). Slechte luchtkwaliteit en schimmel binnenshuis kunnen leiden tot een verergering van astma. Dit was voor veel ouders binnen het onderzoek onbekend. Ouders die wel informatie hebben gehad over de rol die temperatuur binnenshuis kan spelen bij de astma van hun kinderen krijgen deze informatie vaak vanuit de huisarts of een gespecialiseerde verpleegkundige. De informatie wordt dus pas ontvangen nadat er sprake is van een gezondheidsprobleem (Tod et al., 2015; Powell-Hoyland et al., 2016) en kan dus niet als bekend worden beschouwd binnen de gezonde populatie waar schimmel en vocht ook schadelijk kan zijn. Soms wordt informatie over bijvoorbeeld schimmel actief opgezocht op internet door de respondenten zelf. Zo beschrijven Powell-Hoyland et al (2016) een casus waarin een gezin altijd de ramen dichtield om warmte binnen te houden, maar vanwege gezondheidsklachten van het kind op internet ging zoeken naar de mogelijke gezondheidsimpact van schimmel. Naar aanleiding van de informatie die ze gevonden hebben, ventileerden ze meer en is de schimmel verminderd. Uit deze studies blijkt dat de gezondheidsgevolgen van een lage temperatuur, vocht en schimmel binnenshuis vaak onbekend zijn voor de bewoners. Pas wanneer er gezondheidsklachten zijn of wanneer deze verergeren wordt de informatie verstrekt door professionals of zelf opgezocht. Onder gezonde inwoners kan deze kennis dus niet zondermeer als bekend worden verondersteld.

De informatie die wordt gegeven kan echter tegenstrijdig zijn, vooral wanneer er verschillende professionals betrokken zijn. Een voorbeeld wat door Tod et al (2015) wordt benoemd is het advies vanuit de woningcorporaties om ramen open te zetten en te ventileren om schimmel te voorkomen, terwijl de zorgprofessionals adviseren om ramen gesloten te houden vanwege blootstelling aan allergenen. Ook werd tegelijkertijd door de politie geadviseerd om ramen gesloten te houden in verband met de veiligheid. Deze conflicterende informatie kan het voor ouders lastiger maken om gezondere keuzes te maken als het gaat om het binnenmilieu.

Wat betreft het reguleren van vocht is het niet altijd duidelijk dat vocht wordt veroorzaakt door condensatie. Ook wanneer de deelnemers aan de studie van Tod et al (2015) dit wel begrijpen, hebben zij niet altijd het gevoel hier zelf iets aan te kunnen veranderen omdat ze bijvoorbeeld niet over een droger beschikken of de ramen gesloten houden om blootstelling aan allergenen te verminderen en de warmte binnen te houden. Wanneer huishoudens beter zijn geïnformeerd zagen de onderzoekers dat het binnenmilieu erop vooruit ging, met name in het beperken van vocht (Nelson et al., 2014). Tegelijkertijd, was het behouden van warmte ook een belangrijk argument voor ouders om de ramen gesloten te houden, ook al zorgt dit voor meer vocht binnenshuis (Nelson et al., 2014). Dit laat zien dat ook wanneer inwoners geïnformeerd zijn, zij soms de minder gezondere keuze maken omdat die goedkoper is op de korte termijn.

Ander onderzoek laat zien dat een gebrek aan kennis ervoor kan zorgen dat bepaalde energiebesparende maatregelen niet goed aankomen bij inwoners, waardoor zij hier geen gebruik van maken. Ook laat onderzoek zien dat het gebrek aan transparantie over prijzen en contracten door energieaanbieders en gebrek aan kennis ervoor zorgt dat de energiemarkt niet altijd toegankelijk is voor huurders met lage inkomens (Anderson, White, & Finney, 2010; Middlemiss & Gillard, 2015). Ook is de groep huurders zich niet altijd bewust van de subsidiemogelijkheden die er zijn (Ambrose, McCarthy & Pinder, 2016).

Uit de bestaande literatuur kan worden opgemaakt dat een gebrek aan kennis ervoor kan zorgen dat inwoners niet op de juiste manier het binnenmilieu verwarmen of ventileren of dat zij door het gebrek aan kennis geen gebruik maken van bepaalde duurzame maatregelen of subsidies.

3.2 Houding

De houding van mensen met een laag inkomen is erg belangrijk. Deze attitudes zijn vaak onderliggend aan de coping mechanismen die mensen gebruiken en bepalen hoe positief iemand nog tegen zijn of haar situatie aankijkt. Anderson, White, en Finney (2010) hebben in hun onderzoek gesproken met verschillende mensen die te maken hebben met energiearmoede. Zij onderscheiden op basis van dit onderzoek 5 verschillende attitudes rondom het omgaan met een laag inkomen:

1. **Zuinigheid:** deze attitude wordt gekenmerkt door sterke discipline om goed om te gaan met geld en trots op de manier waarop dit wordt gedaan. Deze groep ziet dit als een manier om veerkracht te ontwikkelen. De houding wordt veelal ook gekenmerkt door een aversie tegen het aangaan van schulden. Deze aversie tegen schulden kan een reden zijn waarom huurders geen gebruik maken van overheidssubsidies of "goedkope" leningen voor verduurzaming (Middlemiss & Gillard, 2015)
2. **Autonomie:** soberheid heeft vaak autonomie als onderliggende waarde. Het behouden van autonomie, controle en zelfstandigheid zijn belangrijke kenmerken van deze attitude. Het omgaan met moeilijke keuzes, zoals bijvoorbeeld het niet-verwarmen van verschillende kamers in huis, wordt niet omschreven als ontberingen maar als een maatstaf van persoonlijke integriteit en iets om trots op te zijn.
3. **Veerkracht:** deze respondenten ervaren dagelijks problemen op een andere manier. Zij zien de worsteling niet als een bron van kracht, maar zijn wel vastbesloten om er bovenop te blijven zitten en doen dit alleen op basis van veerkracht. Vaak zijn dit huishoudens waar een continue "last" wordt ervaren, door bijvoorbeeld chronische ziektes binnen het gezin.
4. **Acceptie en berusting:** deze houding wordt vaak aangenomen door mensen die al jaren leven met een laag inkomen. Zij hebben de situatie geaccepteerd en hebben voor henzelf inmiddels de beste manier gevonden hoe hiermee om te gaan. De acceptatie gaat gepaard met zowel gelatenheid als optimisme.
5. **Maar net aankunnen:** deze houding wordt gekenmerkt door weinig veerkracht en hoop. Respondenten binnen deze groep kunnen de last van een laag inkomen maar net aan. Hoewel er sprake is van coping, is

hier geen trots in te bekennen en zijn de interviews met deze groep doorspekt met twijfel. Zowel het zelfvertrouwen als de mentale gezondheid van deze groep wordt vaak negatief beïnvloed door de situatie.

Zelfrespect is zowel een essentieel component van coping als een uitkomst hiervan. Trots om het dagelijks leven te kunnen managen zorgt ervoor dat budgetten niet worden overschreden, wat leidt tot een groter gevoel van autonomie. Zoals in een andere studie wordt aangegeven: "the problems of maintaining self-respect and esteem are as important as the lack of material goods and other challenges of living" (McKendrick et al., 2003 p.1).

Naast bovenstaande attitudes identificeerden de onderzoekers ook verschillen in houding rondom het relativeren (Anderson, White & Finney, 2010). Hoewel veel respondenten in slechte of beperkende omstandigheden leven, kunnen zij vaak nog een optimistisch perspectief of vertrouwen in de toekomst oproepen door vergelijkingen te maken. Vergelijkingen met andere mensen, echt of verzonnen die het slechter hebben dan hen, leidt tot een positief oordeel over de eigen situatie. Zij die een vergelijking maken met anderen of zichzelf in een betere situatie hebben een negatiever beeld. Met name respondenten die recent een daling in het inkomen hebben meegemaakt, vergelijken hun situatie met die voorafgaand aan de daling in inkomen. Hierdoor blijven zij vaak hangen in emoties als verlies en spijt, waardoor het omgaan met deze tegenslag lastiger wordt. Dit in tegenstelling tot huishoudens die al langer leven met een laag inkomen, zij zijn vaak relatief gelukkig met de routine die zij hebben opgebouwd, hoe kwetsbaar die ook mag zijn.

Houding ten opzichte van de energiemarkt

De houding van inwoners ten opzichte van de energiemarkt bepaalt voor een groot deel de mate van interactie tussen hen en de energiemarkt. Binnen de energiemarkt worden prijzen en aanbiedingen gezien als complex, vaag en onbetrouwbaar, zoals uit onderzoek bleek onder huurders in het Verenigd Koninkrijk (Anderson, White, Finney, 2010).

De houding ten opzichte van de energiemarkt kan gevormd worden door ervaringen, maar ook door interacties met telemarketeers en reclames (Anderson, White, & Finney, 2010). Vaak is er angst om over te stappen, omdat dit kan voelen als een groot risico terwijl de, hoewel hoge, maar huidige kosten in ieder geval wel te voorspellen zijn. Ook door Middlemiss en Gillard (2015) is gerapporteerd dat het vrijwillig wisselen van energieleverancier vaak gezien wordt als een onvoorspelbaar proces waarin slechts weinig winst te behalen is. Daarnaast kan er ook sprake zijn van wantrouwen ten opzichte van telemarketeers. De weerstand om te wisselen van energieleverancier reflecteert vaak een gebrek aan kennis over wat dit inhoudt en zorgen over eventuele gevolgen of niet-transparante/ongeloofwaardige deals (Anderson, White, & Finney, 2010; Middlemiss & Gillard, 2015).

De perceptie van de energiemarkt komt ook naar voren in het heat-or-eat dilemma. De keuze zoals die wordt gesteld in deze benaming is veelal te simpel gesteld (Anderson, White, & Finney, 2010). De behoefte aan eten kan alleen worden beantwoord door voeding, echter is er door de diversiteit aan voeding veel flexibiliteit in hoe die behoefte vervuld kan worden. De behoefte aan thermisch comfort kan juist op verschillende manieren worden beantwoord, onder andere door verwarming, extra kleding of warme dranken. Er wordt vaak geen zwart-witte keuze gemaakt voor het één of het ander. De perceptie van de voedsel- of energiemarkt is inherent anders aan elkaar. Waar de voedselmarkt wordt gezien als een flexibele markt met veel kansen om te besparen, wordt de energiemarkt vaak als star gezien, waar de kosten van geaccepteerd moeten worden (Anderson, White, & Finney, 2010). Op voedsel wordt daardoor vaak op kwaliteit bespaard, waar op energie of verwarming juist op kwantiteit wordt bespaard. Anderson en collega's (2010) reflecteren in hun artikel ook op de perceptie van huurders ten aanzien van de energiebesparingen: terwijl "slechts" 32% had aangegeven op energie te besparen, heeft 62% van de respondenten vervolgens aangegeven de verwarming minder vaak aan te zetten om kosten te besparen. Dit reflecteert hoogstwaarschijnlijk de manier waarop mensen denken over gedrag: actief besparen op uitgaven door minder dure spullen te kopen, versus strategieën gebruiken om energie te besparen. Huishoudens hebben een sterker gevoel van controle over dagelijks

koopgedrag dan over de energiekosten. Hierdoor is het mogelijk dat ze een dagelijkse actie als het uitzetten van de verwarming niet zien als een expliciete besparing.

3.3 Gedrag

Besparingsmaatregelen

Kort gezegd kan er op twee manieren worden omgaan met een laag inkomen: een hoger inkomen genereren, of besparen. De eerste strategie behoort vaak niet tot de mogelijkheden voor de kwetsbare lage inkomensgroepen (Anderson, White & Finney, 2010). Zij vonden dat er het meest wordt bespaard op non-essentiële zaken (36%), gevolgd door besparingen op voedsel (35%), en besparingen op de verwarming (32%). Vaak wordt er op zowel voedsel als verwarming bespaard. Binnen verschillende studies werden de volgende veel voorkomende besparingen benoemd: het aantrekken van warme kleding, het beperken van het aantal kamers dat verwarmd wordt, het volledig uitzetten van de verwarming, het verwarmen van het huis beperken tot bepaalde momenten, het drinken van warme dranken, het overslaan van maaltijden, het kopen van minder vers voedsel of het koken van warme maaltijden juist beperken (Anderson, White & Finney, 2010; De Haro & Koslowski, 2013; TNO, 2022). Belangrijk om mee te nemen is de subjectieve ervaring: hoe lastiger het wordt voor huishoudens, hoe sneller zij extremere besparingsmaatregelen acceptabel vinden, ook wanneer deze schadelijk zijn voor de gezondheid of sociale relaties. Een voorbeeld hiervan is het volledig afsluiten van energie (Middlemiss & Gillard, 2015).

Verschillende invloeden op gedrag

Dit besparingsgedrag wordt door verschillende factoren gevormd. Om deze achterliggende factoren beter te kunnen begrijpen is het essentieel om na te gaan hoe energiearmoede wordt ervaren door mensen zelf en wat er onderliggend is aan bepaalde keuzes die zij maken. Dit is belangrijk om energiearmoede beter te begrijpen en juiste stappen te maken richting interventies. Er zijn vele factoren die het gedrag beïnvloeden en bepalen in welke mate er bespaard wordt op het verwarmen van een huis. Het is een complex vraagstuk, waarin bijvoorbeeld zowel externe omstandigheden als emoties en sociale relaties een rol spelen. Vaak spelen er meerdere factoren tegelijk en worden deze ook door elkaar beïnvloed. In deze paragraaf worden een aantal factoren besproken die in meerdere studies naar voren kwamen. Een laag inkomen wordt hierbij als gegeven beschouwd. Goed om te noemen is wel dat de stabiliteit van het inkomen een belangrijke factor is wanneer er wordt gekeken naar hoe kwetsbaar een huishouden is. Energiekosten betreffen vaak een groot deel van het inkomen en een kleine daling in het inkomen kan al snel problematisch zijn (Middlemiss & Gillard, 2015).

Emoties

Emoties hebben vaak geen centrale plek in onderzoeken naar energiearmoede en worden vaak beschreven als gevolgen van energiearmoede, in plaats van een factor die het gedrag beïnvloed en zo bij kan dragen aan het probleem (Longhurst & Hargreaves, 2019).

Angst en zorgen

De meest voorkomende emoties rondom energiearmoede zijn zorgen en angst. Er zijn continue zorgen, waardoor de doelgroep erg bewust en waakzaam is wat betreft energie gebruik (Longhurst & Hargreaves 2019). Door deze emotionele betrokkenheid wordt energieverbruik een groot en aanwezig onderdeel van het dagelijks leven (Longhurst & Hargreaves, 2019). Een emotie die ten grondslag ligt aan deze zorgen is angst: angst voor hoge of onverwachte rekeningen, angst voor schulden. In deze studie werd ook gevonden dat sommige huurders het zich kunnen veroorloven om meer gebruik te maken van energie en verwarming, maar dat zij toch te bang zijn voor een hoge rekening en daardoor alsnog de kachel uit laten (Longhurst & Hargreaves, 2019). Hierdoor blijven zij vaak onnodig doorgaan met maatregelen die leiden tot een ongezond binnenmilieu en potentieel schadelijk zijn voor de gezondheid.

Wat in meerdere studies gerapporteerd werd was dat angst voor hoge (onverwachte) rekeningen er vaak toe leidt dat huurders in de UK gebruik maken van prepaid verwarmingsmethoden. Vaak is onder huurders bekend dat deze duurder zijn, maar geeft dit toch een gevoel van controle (Longhurst & Hargreaves, 2019; Anderson, White & Finney, 2010; Middlemiss Gillard, 2015). Hetzelfde geldt voor het onderzoek van Haro en Koslowski (2013), waarin huurders toegang hebben tot een recent geïnstalleerde elektrische verwarming. Deze verwarming biedt huurders de mogelijkheid om warmte op te slaan en vervolgens te gebruiken buiten de piek tarief tijden. Echter vinden veel huurders dit te complex of vertrouwen ze er niet op. De elektrische verwarming wordt daardoor weinig gebruikt en huurders gebruiken duurdere alternatieven, zoals halogeen, olie of gasverwarming. Deze alternatieven geven een gevoel van controle met betrekking tot de timing en locatie van de verwarming. Belangrijk en essentieel bij een dergelijke implementatie, is dus een goede uitleg en begeleiding (Haro & Koslowski, 2013).

Schaamte en wantrouwen

Naast angst en stress speelt schaamte vaak een grote rol onder groepen met lage inkomens. Dit kan in het licht van energiearmoede meerdere gevolgen hebben. Het uitzetten of kouder zetten van de verwarming kan leiden tot kou, schimmel of vocht. In verscheidene studies werd gerapporteerd dat mensen zich hiervoor schamen en geen vrienden of familie meer durven uit te nodigen, resulterend in sociale isolatie (Longhurst, Hargreaves, 2019; Pellicer-Sigfres, Simcock, 2021; TNO, 2022). Met name alleenstaande huishoudens hebben een groot risico op sociale isolatie. Tegelijkertijd kan schaamte er ook voor zorgen dat er minder snel om hulp wordt gevraagd en worden financiële moeilijkheden niet buiten het huishouden besproken vanwege het stigma wat heerst (Pellicer-Sigfres, Simcock, 2021). Vaak is tijdige hulp essentieel en kan een vertraging van een paar weken al grote financiële gevolgen hebben voor deze doelgroep. Wanneer er uiteindelijk om hulp is gevraagd is er in de initiële fase vaak sprake van wantrouwen (Longhurst, Hargreaves 2019). Door functionarissen moet in eerste instantie hard gewerkt worden aan het vertrouwen voordat echte hulp mogelijk is.

Emoties zijn niet alleen negatieve gevolgen van energiearmoede, maar kunnen ook een belangrijke rol spelen in het omgaan met, het verergeren van of het ontsnappen uit energiearmoede. Emoties dragen bij aan de manier waarop energie verbruikt wordt en spelen een rol in de hulp die mensen krijgen of vragen van anderen (Longhurst, Hargreaves, 2019). Daarnaast beïnvloeden emoties de manier waarop en de mate waarin mensen zich bezighouden met de energiemarkt: hoe betalen ze voor hun energie en in welke mate vertrouwen ze energiebedrijven. Wanneer we willen begrijpen hoe bepaalde interventies worden ontvangen door de doelgroep en tot welk gedrag dit leidt, kan meer inzicht in de emoties rondom energiearmoede hieraan bijdragen (Longhurst, Hargreaves, 2019).

Sociale relaties

De invloed van sociale relaties kan verschillende kanten op werken: het kan enerzijds van invloed zijn op het verwarmingsgedrag, anderzijds kan het ook een positieve factor zijn in de coping met energiearmoede of juist energiearmoede verergeren.

Verwarmingsregime en sociale relaties

De sociale relaties binnen een huishouden kunnen in grote mate bepalen waar de prioriteiten liggen met betrekking tot het verwarmen van het huis en waar wel of niet over te onderhandelen is. Door Middlemiss en Gillard (2015) werd gevonden dat mensen vaak meer opofferen indien er kinderen in huis wonen; zij zetten de verwarming uit als de kinderen van huis zijn en weer aan zodra zij thuiskomen. Tegelijkertijd is elektrisch entertainment voor de kinderen (zoals videospellen) vaak een bron van spanning binnen huishoudens. Hetzelfde geldt voor tieners, die graag mee willen doen met vrienden en toegang tot de nieuwste technologie willen, waardoor ouders zich gedwongen voelen om op andere manieren te besparen (Middlemiss & Gillard, 2015). Ook uit ander onderzoek bleek dat mensen vaak het gevoel hebben extra energie te moeten verbruiken omdat zij bijvoorbeeld kinderen in huis hebben (Longhurst & Hargreaves, 2019).

Wel of geen vangnet

Sociale relaties kunnen ook als een netwerk voor hulp acteren. Door sociale relaties kan er meer toegang zijn tot hulp bij het omgaan met energiearmoede; waaronder advies, financiële hulp of een warme plek om naar toe te gaan (Longhurst & Hargreaves, 2019; Middlemiss & Gillard, 2015). Vooral in acute situaties kan er veelal op het sociale netwerk worden gerekend. Andersom, worden de ergste gevallen van energiearmoede juist gevonden onder mensen die vrijwel geen sociale steun of sociaal netwerk hebben. Mensen die dermate sociaal geïsoleerd zijn vragen vrijwel nooit om hulp en hebben geen toegang tot hulp vanuit een persoonlijke relatie. Binnen het onderzoek van Longhurst en Hargreaves (2019) was dit ook de enige groep respondenten die zichzelf volledig heeft afgesloten van de verwarming. Naast het gebrek aan hulp, zorgt het gebrek aan sociale relaties er ook voor dat de situatie uitzichtlozer voelt, waardoor het moeilijker wordt om om te gaan met energiearmoede en deze huishoudens nog kwetsbaarder worden (Middlemiss & Gillard, 2015). Dit kan weer zijn weerslag hebben op de positiviteit en houding rondom het omgaan met energiearmoede.

Slechte gezondheid

De gezondheidsgevolgen van energiearmoede zijn door veel onderzoeken gerapporteerd. Andersom kan gezondheid ook bijdragen aan bepaald verwarmingsgedrag waardoor energiearmoede kan ontstaan. Voor mensen met bepaalde aandoeningen is het bijvoorbeeld essentieel om de verwarming aan te houden, waardoor de kosten stijgen (Middlemiss & Gillard, 2015). In dit artikel werd specifiek het voorbeeld van het fenomeen Raynaud benoemd, een vaataandoening welke verergerd wordt door kou en vocht.

Huurbazen & huurwoningen

Het huidige onderzoek richt zich specifiek op huurders. Dit is de groep waarin energiearmoede het vaakste speelt. Tegelijkertijd, is dit een groep die vaak weinig invloed heeft op verduurzaming van het huis, aangezien zij meestal geen grote aanpassingen mogen doorvoeren. Daarnaast spelen er andere zaken die het gedrag rondom energiearmoede kunnen beïnvloeden.

Het vinden van een woning

Het onderzoek van Ambrose, McCarthy en Pinder (2016) richtte zich specifiek op huurders in de private sector. Een onderwerp dat bij de interviews naar boven kwam was het vinden van een woning. Geen van de respondenten heeft er bewust voor gekozen om privaat te huren, maar door moeilijkheden rondom het kopen van een eigen huis of toegang tot sociale huurwoningen hebben zij geen andere optie. Door de grote vraag naar woningen, stellen huurders hun eisen bij met betrekking tot locatie of kwaliteit van de woningen. Het is daarom niet verrassend dat het energielabel meestal geen rol speelt in de keuze voor een appartement. Veel huurders zijn niet bekend met het energielabel van hun huurwoning, maar geven ook aan dat dit anders ook geen argument was geweest voor het wel of niet huren van de betreffende woning. Ook uit ander onderzoek kwam naar voren dat huurders vaak in slechte kwaliteit woningen wonen (Middlemiss & Gillard, 2015; TNO, 2022). In ditzelfde onderzoek geven huurders aan dat ze zonder geld, technische informatie en controle over hun woning geen echte of blijvende veranderingen kunnen maken. Huurders die het wel gelukt is om grotere veranderingen aan te brengen, ervaren meer comfort thuis en meer financiële ruimte (Middlemiss & Gillard, 2015). Door verschillende onderzoeken binnen de UK werd benoemd dat huurders zich veelal bewust zijn van de mogelijkheid dat ze ook weer de woning uit moeten, wat hen ervan kan weerhouden om zelf investeringen te doen. Daarnaast maken zij zich ook zorgen over eventuele prijsstijgingen ten gevolge van aanpassingen waardoor ze de huur niet meer kunnen betalen (Ambrose, McCarthy & Pinder, 2016).

Betalen voor verwarming

Meestal zijn de kosten van de verwarming slechts één van de kostenposten waar huurders die lijden onder energiearmoede zich zorgen om maken (Ambrose, McCarthy & Pinder, 2016). Echter is dit vaak wel een van de grootste kostenposten, welke ook snel kan stijgen door ontwikkelingen. Net als in eerder benoemd onderzoek kwam ook in dit onderzoek naar voren dat huurders veel gebruik maken van de prepaid verwarmingsmethodiek. Waar

sommigen dit bewust doen, gaven anderen ook aan weinig keus te hebben omdat dit al was geïnstalleerd toen zij de woning betrokken. De keus om op een andere manier het huis te verwarmen is vaak beperkt, omdat er toestemming van de huurbaas nodig is voor grotere aanpassingen. De hogere kosten voor de energierekening die gepaard gaan met deze methodiek, verergeren het probleem. Huurders zijn terughoudend om te vragen of deze prepaidmeters vervangen kunnen worden omdat zij de huurbaas niet onnodig willen agiteren. Huurders zijn daardoor eerder geneigd om hulp te zoeken met de rekeningen (via energiebedrijven, overheid etc.) in plaats van hulp te vragen bij een van de oorzaken van het probleem, namelijk een energie inefficiënte woning (Ambrose, McCarthy & Pinder, 2016).

Relatie tussen huurder en huurbaas

De relatie tussen huurbaas en huurder kan erg bepalend zijn voor duurzaamheidsmaatregelen (Ambrose, McCarthy & Pinder 2016; Middlemiss & Gillard, 2015). Uit het onderzoek van Ambrose, McCarthy en Pinder (2016), blijkt dat de relatie tussen huurder en huurbaas vaak erg beperkt is en gekenmerkt wordt door de angst vanuit de huurder dat elke klacht, vraag, of probleem aanleiding kan zijn voor een huurverhoging of uithuiszetting. Voor sommigen was dit gebaseerd op een eigen verwachting, anderen hadden zelf negatieve ervaringen opgedaan. Hierdoor kunnen huurders terughoudend zijn om contact te zoeken met de huurbaas, tenzij ze echt geen andere optie zien. Dit kan ertoe leiden dat huurders zelf op zoek gaan naar allerlei manieren om met problemen om te gaan die eigenlijk door de huurbaas opgelost zouden moeten worden (Ambrose, McCarthy & Pinder 2016). Middlemiss en Gillard (2015) zagen ook relaties tussen huurder en huurbaas die positiever zijn en waarbij sommige huurders profiteren van investeringen die gemaakt zijn door de huurbaas. Hoewel niet elke aanpassing direct een verschil maakt voor de huurders, maakt de inzet van de huurbaas het wel gemakkelijker om met energiearmoede om te gaan.

Waardoor worden keuzes nog meer beïnvloed?

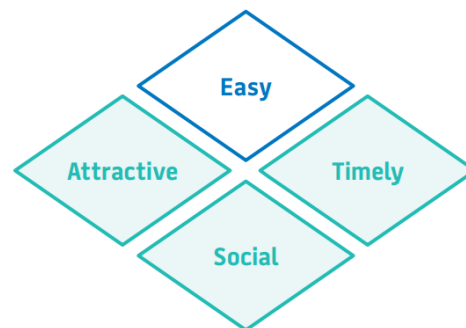
Zoals in voorgaande paragraaf werd besproken, wordt gedrag beïnvloed door veel verschillende factoren. Naast bovengenoemde specifieke factoren rondom energiearmoede, zijn er ook een aantal universele redenen waarom inwoners afwijken van de "rationele keuze" en waardoor interventies niet altijd het gewenste of verwachte effect hebben. Maatregelen die veelal worden gebruikt door gemeenten of de overheid om energiearmoede te bestrijden kunnen vaak grofweg worden ingedeeld in vier categorieën (DellaValle, 2019):

1. Financiële interventies: tegemoetkomingen in de energierekening van huishoudens met lage inkomens.
2. Beschermende maatregelen: worden vaak ingezet door nutsbedrijven om te voorkomen dat mensen worden afgesloten van energie. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om schuldenmanagement.
3. Verduurzaming: hiermee worden huishoudens in staat gesteld om de energiekosten te verlagen. Een belangrijk aspect wat hierbij vaak over het hoofd wordt gezien is individueel gedrag. Dit is ook terug te lezen in het artikel van Anderson, White en Finney (2010) en Mould en Baker (2017), waaruit blijkt dat aanpassingen aan het huis niet altijd leiden tot een warmer huis, maar tot meer besparingen op energie. Huishoudens zullen alsnog de verwarming uit of lager zetten om te blijven besparen. Technisch gezien leidt verduurzaming dan wel tot besparingen, maar heeft dit niet het gewenste effect op het binnenmilieu van huishoudens. Andersom, kunnen de ingecalculerde besparingen ook lager zijn door het zogenaamde rebound- en preboundeffect (Mould & Baker, 2017):
  - a) Reboundeffect: het fenomeen dat daadwerkelijke energiebesparingen vaak lager zijn dan modellen voorspellen doordat huishoudens een deel van de energie-efficiënte gebruiken om het huis meer te verwarmen dan om energie te besparen.
  - b) Prebound effect: dit fenomeen wordt veroorzaakt doordat huishoudens minder energie verbruiken dan vooraf wordt ingeschat, waardoor het effect kleiner is. Dit zijn vaak huishoudens die bewust het energieverbruik willen beperken.

- c) Doordat deze twee effecten onafhankelijk van elkaar plaatsvinden, kan niet zonder meer worden aangenomen dat energiearme huishoudens na een interventie optimaal verwarmingsgedrag zullen vertonen.
- 4. Informeren: deze interventie neemt wel individueel gedrag mee. Vaak gaat dit over bewustzijn, maar ook over de werking van de energiemarkt en maatregelen die genomen kunnen worden om te bezuinigen. Hoewel gedrag dus meegenomen wordt, leidt alleen het geven van informatie zelden tot het gewenste gedrag.

De twee eerste maatregelen (financiële interventies en beschermende maatregelen) gaan vooral uit van een top-down approach en de twee laatste genoemde maatregelen houden ook rekening met gedrag (DellaValle, 2019). Deze gaan echter impliciet uit van de theorie van de rationele keuze: er wordt vanuit gegaan dat individuen een rationele keuze kunnen maken op basis van de gegeven informatie, zonder dat zij daarbij worden beïnvloed door context. Er is echter genoeg bewijs dat dit niet het geval is en dat wanneer er bijvoorbeeld beperkte cognitieve capaciteit is, er overgegaan wordt op het maken van automatische of intuïtieve beslissingen (DellaValle, 2019; VicHealth 2016). Het EAST Framework is een eenvoudig framework ontwikkeld door het Behavioural Insights Team (BIT) en is weergegeven in Figuur 1. Dit gaat uit van vier elementen die vaak van invloed zijn op beslissingen. Er zijn er natuurlijk meer, maar zij vonden dat deze vier vrijwel altijd van belang zijn in de dagelijkse beslissingen die mensen nemen:

Figuur 1: EAST Framework (VicHealth, 2016)

Het eerste element is gemak: keuzes worden sterk beïnvloed door hoeveel moeite iets kost. Het tweede element is aantrekkingskracht. Een boodschap of keuze met weinig aantrekkingskracht zal niet veel impact genereren. Een keuze moet aantrekkelijk gemaakt worden. De derde factor in dit model is sociale invloed; we worden sterk beïnvloed door wat andere mensen doen en hoe zij hierover denken. Het laatste element is timing. Er zijn verschillende momenten waarop ons standaardgedrag wordt verstoord. Juist op dit soort momenten is de kans groter dat ons gedrag beïnvloed kan worden. Bijvoorbeeld na een verhuizing is het gemakkelijker om iemand over te halen voortaan met de fiets naar het werk te gaan, omdat er nog geen nieuwe routine is opgebouwd. De onderzoekers van het BIT team beargumenteren dat dit simpele framework een mooi startpunt vormt om beleid of interventies effectiever te maken (Hallsworth et al. 2016; VicHealth 2016).

Ook in het artikel van DellaValle (2019) wordt specifiek in het licht van energiearmoede besproken welke elementen ervoor zorgen dat ons gedrag afwijkt van "rationele" keuzes. Deze komen deels overeen met de vier elementen in het EAST Framework. De elementen uit DellaValle (2019) worden in de volgende paragrafen besproken.

Loss aversion and framing effect

Het vooruitzicht om verlies te leiden bezorgt mensen over het algemeen meer angst en stress vergeleken met de positieve gevoelens die mensen ervaren over het vooruitzicht om evenveel te kunnen winnen (DellaValle, 2019). Dit is een belangrijk uitgangspunt van de *Prospect Theory* (Tversky & Kahneman, 1992). Belangrijk bij het ontwerpen van interventies is dan ook de framing (voorkom je verlies of ga je erop vooruit; winst of verliesframe). Een gevolg van dit effect is dat mensen een groter risico nemen bij een vooruitzicht van een verlies, vergeleken bij een vooruitzicht van winst. Specifiek nemen individuen onder acute stress vaak een groter risico om een verlies te voorkomen (Porcelli & Delgado, 2009). Het artikel van Longhurst en Hargreaves (2019) gaat in op hoe emoties energiearmoede kunnen vormen en verergeren. Een voorbeeld uit dat artikel wat ook aansluit bij deze cognitieve bias is de angst voor onverwachte rekeningen: bewoners zijn zo bang voor onverwachte rekeningen (vooruitzicht van verlies), dat zij liever de keus maken om meer te betalen voor prepaid meters in plaats van goedkopere methoden (vooruitzicht van winst).

Ook in het EAST framework is framing belangrijk (aantrekkelijkheid). Zij hebben het dan vooral over de aantrekkingskracht van een boodschap en hoe de framing ervoor kan zorgen dat de boodschap wel of niet aankomt (VicHealth 2016).

Binnen het “loss aversion and framing effect” blijkt ook dat mensen meer spijt ervaren wanneer een besluit de huidige status quo negatief verandert dan wanneer ze de (negatieve) status quo behouden (DellaValle, 2019). Hierdoor neigen we ernaar om geen actie te ondernemen en uit te gaan van wat er al is. Hier kan slim mee worden omgegaan met beleidsinterventies door bijvoorbeeld als standaard groene energie te leveren en traditionele energie als afwijkende optie te presenteren. Een andere manier om dit toe te passen is om automatisch financiële tegemoetkoming te geven in plaats van dat burgers dit zelf actief moeten aanvragen. Deze “default” optie wordt ook benoemd door het Behavioral Insight Team om zo in het EAST framework op het eerste element (gemak) in te spelen (Hallsworth et al. 2016).

Present bias

Present bias is een van de redenen dat vaak wordt afgeweken van rationale beslissingen (DellaValle, 2019). Dit is de neiging om meer aandacht te vestigen op zaken die op de korte termijn plaatsvinden in plaats van zaken die op de langere termijn plaatsvinden. Dit leidt in het geval van energiearmoede vaak tot beslissingen die op de korte termijn voordelen opleveren in plaats van beslissingen die meer kunnen opleveren op de langere termijn. Wanneer mensen meer stress ervaren, neigen zij juist nog meer naar korte termijn beloningen en gewoontes (Haushofer & Fehr, 2014). Dit kan dus het geval zijn voor mensen die te maken hebben met lage inkomens en schaarste. Hierdoor kan het zijn dat zij slechtere financiële beslissingen maken en dat ze juist geen duurzamere maatregelen nemen. De zorgen rondom het budget op het huidige moment beperken de cognitieve mogelijkheden om de voordelen van een duurzamere oplossing te zien.

In het kader van interventies kan ervoor worden gekozen om een verbintenis aan te gaan, zoals interventies met concrete doelen en een verbintenis, waarbij het eerder stoppen wordt tegengegaan met een kleine boete. Dit is wellicht voor de meest kwetsbare groep niet de juiste strategie. Een andere manier is om een verbintenis aan te gaan met een groep mensen, waarin ze elkaar verantwoordelijk houden voor het behalen van doelen (DellaValle, 2019).

Sociale normen

Beslissingen worden in tegenstelling tot waar de Rationele keuze theorie vanuit gaat vaak beïnvloed door anderen en door de sociale normen. Hoewel het in het artikel van DellaValle (2019) met name gaat over het “normaliseren” van milieubewust gedrag en hoe sociale normen gebruikt kunnen worden om besparingen te normaliseren, zien we in andere artikelen ook hoe sociale normen of stigma er juist voor kunnen zorgen dat mensen geen hulp durven te zoeken of hoe sociale relaties juist kunnen zorgen voor verergering of verlichting van energiearmoede (Longhurst, Hargreaves, 2019; Middlemiss, Gillard 2015).

Om de sociale normen die tot slechte beslissingen leiden te doorbreken moeten er nieuwe normen worden gecreëerd of gezonde gedragingen juist zichtbaarder worden gemaakt (Hallsworth et al. 2016, DellaValle 2019). Bij dit soort interventies is het belangrijk om een hechte sociale groep te creëren waarin informatie gedeeld kan worden. Hierbij helpt het wanneer de informatie verspreid wordt door lokale ambassadeurs of wanneer het initiatief vanuit de community wordt opgezet. Vertrouwen binnen een gemeenschap is essentieel voor het creëren en handhaven van positieve normen (DellaValle, 2019).

Samenvattend

Individuele beslissingen worden beïnvloed door vele factoren en wijken vaak af van de rationale beslissing. De cognitieve capaciteit om rationale beslissingen te maken kan daarnaast worden beperkt door contextuele factoren. Leven met een laag inkomen of leven in energiearmoede is een belangrijke factor die de mogelijkheid tot rationale

beslissingen kan beperken. Het leven in energiearmoede zorgt ervoor dat deze groep kwetsbaarder is voor het maken van slechte beslissingen. Daarnaast varieert het erg van persoon tot persoon hoe zij energiearmoede ervaren. Dit komt niet alleen door de variatie in ieders persoonlijke situatie, maar ook door de variatie in gedragingen en reacties op energiearmoede. Voorafgaand aan een bepaalde interventie is het goed om samen met de community te onderzoeken wat de huidige kennis en houding is van verschillende doelgroepen. Vervolgens kunnen beleidsmakers samen met de community inspelen op de gedragingen die worden vertoond door deze beter te begrijpen en het op deze manier gemakkelijker maken om goede keuzes te maken.

3.4 Impact op gezondheid

Hoewel dit niet het doel was van de literatuurstudie, werd in de verschillende studies die zijn geciteerd de impact van het ongezonde binnenmilieu ten gevolge van energiearmoede op de gezondheid besproken. Dit wordt hieronder kort samengevat.

Anderson, White en Finney (2010) vonden dat het overgrote deel van de respondenten in de winter een veel kouder huis heeft dan ze zouden willen. Zij vonden dat 55% zich slecht voelt vanwege de kou, dat bij 39% een bestaand gezondheidsprobleem verergerd wordt door de kou, dat onder 34% angst en depressieve gevoelens zijn ontstaan en dat 25% zichzelf isoleert van vrienden of familie omdat het huis te koud is om anderen te ontvangen. Daarnaast rapporteren zij ook dat er sprake is van grote psychologische impact voor ouders welke niet volledig in de behoeften van hun kind(eren) kunnen voorzien.

Dezelfde soort gesprekken werden gevoerd in de onderzoeken door Haro en Koslowski (2013) en Ambrose, McCarthy en Pinder (2016) waar huurders zich veel zorgen maken vanwege vocht, condensatie, tocht en schimmel. Respondenten binnen deze onderzoeken geven onder andere aan last te hebben van verkoudheden, respiratoire ziektes, problemen in de borst (gerapporteerd als "chest problems"), astma, artritis en depressie. Verkoudheid en problemen of pijn aan de borst worden het meest gerapporteerd en worden toegeschreven aan de kou binnenshuis.

De emotionele impact die het heeft om te leven in een huis waar je ongelukkig van wordt kan erg groot zijn, evenals de stress en onzekerheid omtrent het betalen van de rekeningen (Ambrose, McCarthy, & Pinder, 2016). De stress die gepaard gaat met financiële zorgen zorgt ervoor dat mensen zich in het algemeen slechter voelen (TNO, 2022). Verder wordt ook gerapporteerd dat huurders gezondheidsgevolgen ervaren als een resultaat van een slecht dieet, ten gevolge van het heat-or-eat dilemma (Ambrose, McCarthy, & Pinder, 2016).

Naast bovengenoemde stress vanwege het niet kunnen betalen van de rekeningen, is binnen het WELLBASED project ook gevraagd naar andere oorzaken van stress. Interessant is dat in het WELLBASED-project, respondenten in veel mindere mate aangaven dat zij gestrest worden van ongezonde leefomstandigheden binnenshuis (TNO, 2022). De gezondheidsproblemen die mensen ervaren door schimmel, kou of vocht worden veelal gezien als een losstaand fysiek probleem. Mogelijk komt dit doordat er vaak een langere tijd overheen gaat voordat gezondheidsgevolgen door een slecht binnenmilieu echt gevoeld worden, terwijl het niet kunnen betalen van de rekeningen meer directe impact heeft op het leven van de respondenten (TNO, 2022). Tegelijkertijd is het ook mogelijk dat mensen gewend zijn aan de slechte omstandigheden en een slechte gezondheid en dat respondenten het gevoel hebben dat hun gezondheidsproblemen primair op te lossen zijn met geld in plaats van door het verbeteren van de leefomstandigheden (TNO, 2022). Daarnaast is het ook mogelijk dat zij zich niet realiseren dat dit ongezonde binnenmilieu kan leiden tot gezondheidsproblemen.

Capabilities approach

Op een meer systematische wijze hebben Pellicer-Sifres, Simcock en Boni (2021) getracht de effecten van energiearmoede in kaart te brengen. Hiertoe hebben zij gekozen om de "Nussbaum Theory of Central Capabilities te gebruiken.

Dit kader wordt gebruikt om de invloed van armoede en ongelijkheid op iemands leven en het welzijn in te schatten. Grofweg bestaat dit kader uit functies en vermogen/mogelijkheden (capabilities). Functies kunnen gedefinieerd worden als iets zijn of iets doen, bijvoorbeeld activiteiten, gezondheidsstatus (gezond zijn) of geluk. Vermogen wordt gezien als de vrijheid om deze functies te kunnen bereiken of te realiseren.

Volgens de theorie moet welzijn gezien worden als het vermogen wat mensen hebben om gewenste functies te kunnen vervullen. Armoede beperkt dit vermogen, waardoor iemand niet voldoende mogelijkheden heeft om bepaalde functies te kunnen bereiken. Er zijn 10 centrale capabilities geformuleerd, welke universeel zijn voor de mens, de beschrijving van deze capabilities zijn in het onderzoek te lezen. In het onderzoek is door middel van 109 interviews in vier verschillende landen onderzocht welke capabilities door energiearmoede worden beïnvloed en op welke manier.

Uit de gesprekken bleek dat 6 van de 10 centrale capabilities direct worden beïnvloed door energiearmoede (Pellicer-Sifres, Simcock, Boni, 2021):

1. Mogelijkheid tot lichamelijke gezondheid: door een ongezond binnenmilieu worden nieuwe gezondheidsproblemen ervaren, of worden bestaande problemen verergert. Daarnaast wordt gerapporteerd dat inwoners ongezonder eten, door besparingen op boodschappen of door besparingen op energieverbruik door koken. Daarnaast geven respondenten aan meer moeite te hebben met slapen.
2. Mogelijkheid tot uiten van gezonde emoties: belangrijk binnen deze capability is dat iemands emotionele ontwikkeling niet wordt beperkt door angsten. Energiearmoede zorgt onder de respondenten voor veel angst, verdriet en stress waardoor de emotionele capaciteit verminderd wordt.
3. Mogelijkheid tot aansluiting met anderen, bestaat uit twee elementen:
  - a) De mogelijkheid tot interactie en verbinding met anderen: deze wordt op twee manieren beïnvloed door energiearmoede. Enerzijds komen relaties binnenshuis onder druk te staan (bijvoorbeeld discussies met betrekking tot het gebruik van bepaalde apparaten), anderzijds worden ook externe sociale relaties beschadigd door energiearmoede. Zoals ook uit andere studies naar voren kwam is er vaak sprake van schaamte waardoor respondenten vrienden of familie niet meer durven uitnodigen.
  - b) De mogelijkheid om gerespecteerd te worden en waardigheid te behouden: energiearmoede kan leiden tot schaamte, stigma en een verminderd gevoel van zelfwaarde. Respondenten geven vaak aan dat zij met niemand buiten het huishouden de financiële moeilijkheden durven te bespreken. Met name schaamte is een emotie die veel schade veroorzaakt aan iemands eigenwaarde of zelfvertrouwen.
4. Mogelijkheid om zintuigen, verbeelding, denkkracht en redenerie te gebruiken: kinderen kunnen minder goed studeren door energiearmoede. Bijvoorbeeld doordat er slechts één kamer wordt verwarmd waar de gehele familie verblijft tijdens het studeren of doordat de computer maar beperkt gebruikt mag worden. Andere respondenten suggereren dat de kou oncomfortabel is en de kou het voor kinderen moeilijker maakt om zich te concentreren
5. Mogelijkheid tot spelen, lachen en genieten van recreatie activiteiten: energiearmoede heeft vaak negatieve invloed op het aantal manieren waarop mensen vermaakt kunnen worden binnenshuis (TV, computer, maar ook het lezen van boeken bij verlichting). Daarnaast zorgt de financiële druk er vaak voor dat respondenten niet meer uitgaan met vrienden of lidmaatschap bij clubs of verenigingen opzeggen.

6. De mogelijkheid om kritisch na te denken over het verloop van het eigen leven en hierop actie te ondernemen: respondenten ervaren zowel op dagelijkse als op langere termijn dat zij hierin beperkt worden door energiearmoede. Wanneer het gaat om dagelijkse keuzes hebben we het over manieren om energieverbruik te beperken, soms in zulke mate dat mensen zichzelf een dag limiet opleggen. Respondenten kunnen hierdoor soms niet de keus maken om elke dag een warme maaltijd te eten. Zij worden dus beperkt in de mogelijkheid om te kiezen en te evalueren. In sommige gevallen zorgt energiearmoede ook op langere termijn voor beperkingen in deze capability, bijvoorbeeld doordat inwoners door gebrek aan financiële ruimte niet de keuze hebben om een nieuwe opleiding te volgen.

Door op deze systematische manier naar de impact van energiearmoede te kijken, wordt verder gekeken dan de bekende mentale en lichamelijke gevolgen. De centrale capabilities zijn omschreven als het minimale wat nodig is voor menselijke waardigheid. In het artikel wordt beargumenteerd dat energiearmoede deze respondenten berooft van de mogelijkheden om bepaalde functies te bereiken en daarom op zichzelf gezien kan worden als onrecht. Deze argumentatie heeft gevolgen voor zowel het conceptuele beeld van energiearmoede als gevolgen op politiek niveau. Een belangrijke opmerking daarbij is wel, dat het niet duidelijk is in hoeverre de capabilities moeten worden beperkt voordat dit kan worden omschreven als een onrecht.

3.5 Wat hebben mensen die in energiearmoede leven nodig?

In het WELLBASED-project zijn focusgroepen gehouden om niet alleen de ervaren energiearmoede te bespreken, maar ook mogelijke interventies. Tijdens deze focusgroepen hebben respondenten de kans om te uiten wat zij nodig hebben, wat belangrijk voor hen is en hoe de al ontworpen interventies eventueel verbeterd zouden kunnen worden (TNO, 2022).

Participanten gaven aan dat zij in het algemeen twee dingen nodig hebben om de leefomstandigheden te verbeteren: meer capaciteit om de rekeningen te betalen en een gerenoveerde woning. Deze twee factoren zullen volgens hen zeker leiden tot een verbetering van de leefomstandigheden. De angst die altijd aanwezig is onder respondenten veroorzaakt veel stress, wat weer invloed heeft op het algemene welzijn (TNO, 2022). De financiële stress kan ook impact hebben op familiale relaties, wanneer niet elk lid even zuinig met de energie om gaat. Wanneer het betalen van de rekening gemakkelijker gaat, zal een groot deel van de financiële stress verdwijnen. Ten tweede zorgt een gerenoveerd of beter geïsoleerd huis er ook voor dat de rekeningen minder hoog en beter te betalen zijn. Minder problemen rondom het verwarmen van het huis en minder vocht, tocht en schimmel zal daarnaast ook positief de gezondheid beïnvloeden (TNO, 2022).

Door respondenten wordt benadrukt dat zij behoefte hebben aan een lange termijn oplossing. Dit is in lijn met het beter isoleren van een huis, omdat ze hierdoor op termijn de rekeningen makkelijker kunnen betalen en dit helpt om op lange termijn de gezondheid van bewoners te verbeteren (TNO, 2022). De link met een gelukkig gezin werd vaak gemaakt door respondenten, zij hebben de behoefte aan een gelukkig gezin en denken dat het verbeteren van de omstandigheden daar veel impact op zal hebben. De stress en druk op een familie binnen een woning waar sprake is van energiearmoede heeft veel impact op het geluk van dat gezin. Naast deze behoeftes, hebben zij ook behoefte aan empowerment: meer kennis over het zuinig gebruiken van elektrische apparaten en meer kennis over mogelijke subsidies of het installeren van energiebesparende maatregelen (zoals zonnepanelen) (TNO, 2022). Daarnaast helpt het wanneer inwoners ontzorgd worden in het proces om een subsidie aan te vragen. Dit laat zien dat inwoners zeker welwillend zijn om hun eigen situatie te verbeteren, maar dat het belangrijk is om hen te voorzien van eenvoudige, toegankelijke en duidelijke informatie over hoe zij dit kunnen doen (TNO, 2022).

In eerder aangehaalde artikelen werd al gesproken over een gebrek aan vertrouwen (in officiële instanties, in huurbazen, in de energiemarkt). Dit kwam ook naar voren in deze studie, waarin verschillende respondenten aangeven

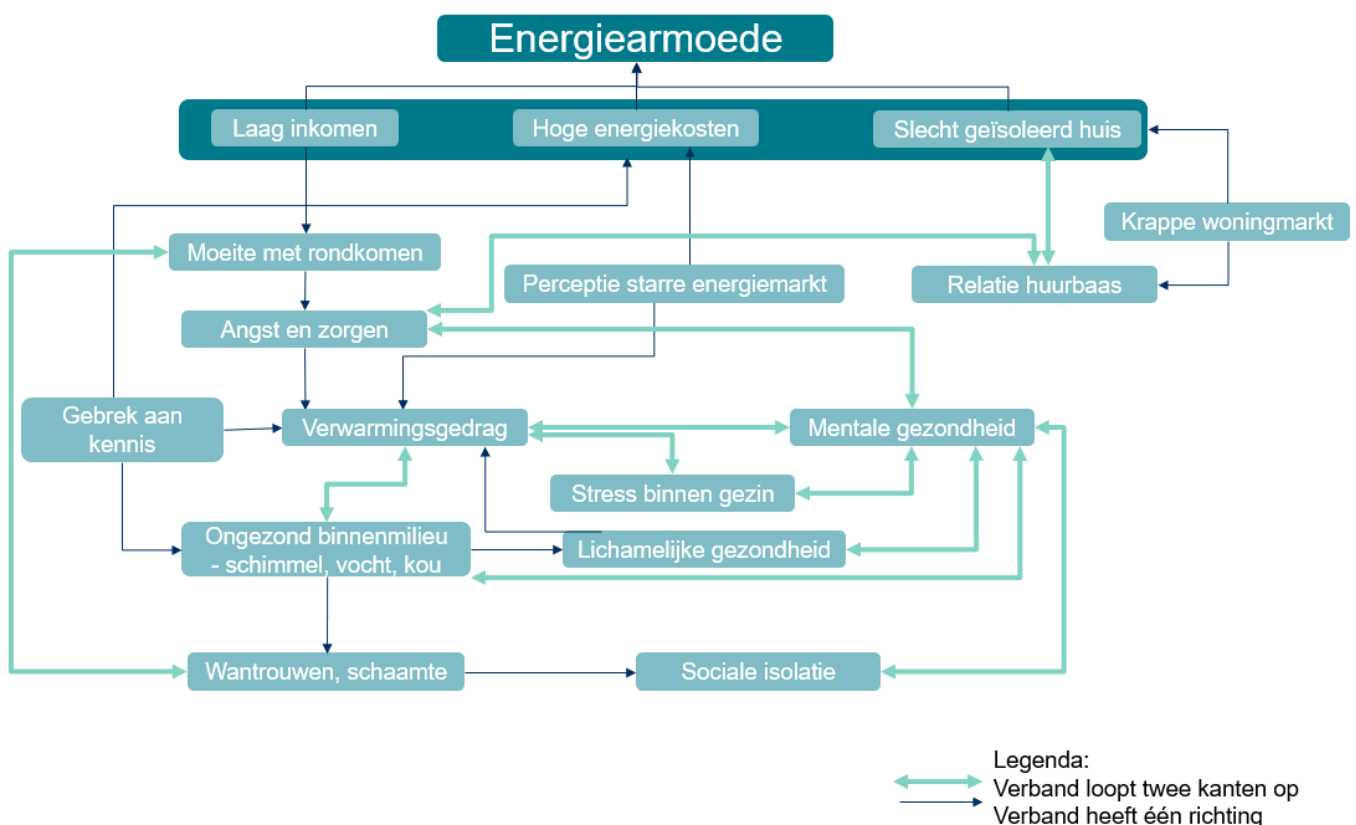
de gemeenten niet te vertrouwen en onzeker te zijn over de motieven van de gemeente (TNO, 2022). Voordat een interventie effectief kan zijn is het belangrijk dat de doelgroep meewerkt en dus vertrouwen heeft in de betreffende instantie die de interventie opzet.

In het WELLBASED-project worden in verschillende steden meerdere interventies geïmplementeerd. In reactie hierop gaven respondenten aan dat het uitvoeren van verschillende interventies tegelijkertijd de voordelen vergroot (TNO, 2022). Daarbij helpt het wanneer er op verschillende niveaus wordt gewerkt aan energiearmoede, bijvoorbeeld door een combinatie van individueel advies en informatiepunten in de wijk, een gids voor energiebedrijven om eerlijke prijzen te hanteren en ondersteuning vanuit gemeenten om zonnepanelen te installeren gebaseerd op het inkomen. Er zijn veel factoren die ervoor zorgen dat mensen terecht komen in energiearmoede, respondenten gaven daarom aan dat integrale maatregelen op verschillende niveaus waarschijnlijk het grootste effect zullen hebben (TNO, 2022).

3.6 Conclusie literatuuronderzoek

De besproken resultaten uit de literatuur laten zien dat een energiearmoede niet alleen een resultaat is van laag inkomen, energie-inefficiëntie en hoge energiekosten, maar dat ook kennis, houding en gedrag van belang zijn in hoe er met energiearmoede wordt om gegaan en welke keuzes er gemaakt worden bij het verwarmen van een huis. Deze keuzes hebben vervolgens impact op het binnenmilieu, wat schadelijke gezondheidsgevolgen kan hebben. Vaak is het voor inwoners onduidelijk op welke manier een koud, vochtig of beschimmeld binnenmilieu bij kan dragen aan een slechte gezondheid van henzelf of hun kinderen. Daarnaast bepalen onder andere emoties, relaties met de huurbaas en houding ten opzichte van de energiemarkt in grote mate de gedragingen die leiden tot een ongezond binnenmilieu. Alleen de juiste informatie of zelfs verbeteringen in de energie-efficiëntie van een huis zorgen niet automatisch voor optimaal verwarmingsgedrag en begrip van kennis, houding en gedrag moet onderliggend zijn aan eventuele interventies. Het creëren van een gezond binnenmilieu is dus onderhevig aan vele factoren. Wanneer interventies of beleid gericht op energiearmoede worden ontwikkeld, is het belangrijk om oog te hebben voor de impact op het binnenmilieu en niet alleen op besparingen of verduurzaming.

Figuur 2: complexiteit van energiearmoede

In Figuur 2 is getracht een overzicht te schetsen van de vele factoren die een rol spelen bij (het creëren van) een ongezond binnenmilieu ten gevolge van energiearmoede. Dit is zeker niet uitputtend, maar kan handvaten bieden om de verbinding tussen energiearmoede en een (on)gezond binnenmilieu beter te begrijpen en de bredere context waarin het zich afspeelt te begrijpen. Het bovenste blok laat de drie elementen zien waaruit de officiële definitie van energiearmoede meestal bestaat. In de overige blokken zijn verschillende aspecten getoond die eerder besproken zijn. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen pijlen die twee kanten op werken of pijlen die één kant op werken; zo kan moeite met rondkomen zorgen voor schaamte, terwijl het ook kan zijn dat mensen door schaamte geen hulp vragen en daardoor moeilijk kunnen rondkomen (oorzaak-gevolg relatie kan beide kanten op, mintgroene pijl), terwijl een laag inkomen kan zorgen voor moeite met rondkomen, maar niet andersom (oorzaak-gevolg relatie is duidelijk, donkerblauwe pijl).

Wanneer we beter begrijpen waarom inwoners bepaalde keuzes maken en hoe zij energiearmoede ervaren, kan ook beter begrepen worden waarom sommige maatregelen wel of niet helpen en voor wie ze wel of niet werken (Middlemiss & Gillard, 2015). Indien meer begrip voor energiearmoede in het begin van de ontwikkelfase van interventies kan worden meegenomen kan beleid of kunnen maatregelen beter aansluiten bij zowel de oorzaken als de gevolgen van energiearmoede. Daarnaast is het belangrijk om te denken aan mogelijke gevolgen van maatregelen of beleid voor het binnenmilieu: het afdichten van tochtplekken draagt misschien wel bij aan het binnenhouden van warmte, maar de woning hermetisch afsluiten is slecht voor ventilatie en vochtafvoer en daarmee voor de gezondheid. Meer focus op de emotionele en subjectieve ervaringen van energiearmoede kunnen daarnaast interessante inzichten opleveren in hoe interventies aankomen bij de doelgroep (Longhurst & Hargreaves, 2019). Het is wenselijk om vooraf en tijdens de ontwikkeling van maatregelen om input bij de doelgroep te vragen. Daarnaast is het belangrijk om (bestaande) interventies te evalueren: hoe zijn deze ontvangen door de doelgroep en wordt het gewenste effect bereikt?

Het besproken overzicht laat ook zien dat er een kennishiaat is als het gaat om een ongezond binnenmilieu ten gevolge van energiearmoede in Nederland. Vragen die daarbij opkomen zijn bijvoorbeeld: hoe zit het in Nederland met de huurders? Zijn zij ook angstig voor uithuiszetting of is dit een minder groot probleem vanwege de huurbescherming? In Nederland wordt er vrijwel geen gebruik gemaakt van prepaid meters voor de verwarming, welke methoden gebruiken Nederlandse huurders om zich te weren tegen onvoorziene kosten? Op welke manier wordt de Nederlandse energiecompensatie ontvangen door huurders en heeft dit invloed op het gedrag? Wat voor beleid voeren Nederlandse gemeenten en hoe wordt dit ontvangen? Hoe staat het met de kennis over kou, vocht en schimmel binnen Nederland? Welke adviezen worden gegeven door verschillende instanties?

Veel van de besproken factoren die met name in de UK (de omgang met) energiearmoede beïnvloeden zullen vergelijkbaar zijn aan die in Nederland. Toch is het belangrijk om ook in de Nederlandse context meer ervaring op te doen, omdat de omstandigheden afwijken. Om te begrijpen hoe beleid en maatregelen ook voor de kwetsbaarste groepen in Nederland energiearmoede kunnen verlichten, is onderzoek binnen de Nederlandse context nodig.

HOOFDSTUK 4 GEMEENTE ROSENDAAL, ENERGIEKLUSSERS EN WONINGCORPORATIE ALWEL

Ter beantwoording van de tweede onderzoeksvraag is gemeente Roosendaal gekozen vanwege het relatief hoge percentage energiearmoede onder huurders van woningcorporaties. Hiertoe is gesproken met de gemeente zelf, woningcorporatie Alwel en de energiekussers die daar actief zijn.

Binnen de gemeente is gesproken met een Senior Beleidsadviseur op het gebied van bestaanszekerheid. Daarnaast is deze nauw betrokken bij energiearmoede en duurzaamheidsvraagstukken binnen Roosendaal. Vanuit de energiekussers is gesproken met de projectleider van de energiekussers die actief zijn in Roosendaal. Tevens is hij projectleider voor andere gemeenten verspreid door het land. Vanuit Alwel is gesproken met drie personen; de coördinator wijkontwikkeling, adviseur duurzaamheid en teammanager van het gebiedsteam.

4.1 Projecten

Binnen gemeente Roosendaal lopen er momenteel twee projecten welke zijn opgestart door de gemeente zelf: een witgoed regeling en energiekussers. Daarnaast werkt de Alwel ook op projectmatige wijze aan verduurzaming.

Witgoedregeling

De witgoedregeling is een regeling waarbij mensen zichzelf kunnen aanmelden voor een tegoedbon van 400 euro welke zij kunnen gebruiken voor de aanschaf van een koelkast, wasmachine of vriezer bij aangesloten winkels. Er is bewust gekozen om drogers uit te sluiten, omdat deze over het algemeen veel energie verbruiken. Na het openen van de regeling, kwamen er wel vragen van de inwoners, die bijvoorbeeld wilden weten waarom ze dit geld niet kunnen gebruiken om het koken op gas te vervangen door een inductiekookplaat. Dit zijn zaken die achteraf gezien van te voren hadden kunnen worden opgehaald bij een inventarisatie van behoeftes. Echter geeft Roosendaal aan het lastig te vinden om de bestedingsmogelijkheden bij een tweede ronde uit te breiden, omdat het anders voor ongelijkheid kan zorgen.

“Ja waar je nu mee moet oppassen is dat je, want we proberen de witgoed regeling in fases open te zetten, dus eerst de mensen op bijstandsniveau en daarna toewerken naar ons minimabeleid, gericht op tot 130% bijstandsniveau. Maar als je nu voor die tussen de 100 en de 130% wel een inductiekookplaat gaat doen, ja, dan is er natuurlijk. Dan zijn de poppen aan het dansen, dus waarom nu wel en ik net niet? Maar het zijn wel goede lessen om mee te nemen” – gemeente Roosendaal

Energiekussers

Energiekussers worden door gemeenten betrokken om uitvoering te geven aan het energiearmoede beleid. Dit project is anders opgezet dan de witgoedregeling; mensen uit bepaalde straten worden aangeschreven via een brief waarna ze zelf een afspraak kunnen maken en er gratis een energiekusser langskomt. De energiekusser geeft aan dat het werk uit drie componenten bestaat: het besparen door middel van maatregelen, verduurzaming en aandacht. De derde component is de zachte kant van het werk, om de betrokken inwoners waar mogelijk aandacht en warmte te brengen. Deze menselijke kant kwam gedurende het gesprek met de Energiekusser erg duidelijk naar voren, zij richten zich echt op energiearmoede en proberen waar mogelijk een luisterend oor te bieden en mensen te adviseren.

Praktisch gezien geven de energiekussers adviezen over kleinschalige verbeteringen die kunnen worden toegepast binnenshuis, waardoor er meer energie bespaard kan worden. De energiekussers hebben benodigde materialen bij zich, zodat ze direct verbeteringen aan kunnen brengen (bijvoorbeeld tochtstrips of radiatorfolie). Het is daarbij belangrijk dat de maatregelen altijd in overleg worden uitgevoerd en dat de energiekussers de keuze of het

eigenaarschap bij de bewoners houden. Daarnaast geven ze ook adviezen over bijvoorbeeld het juist ventileren van het huis en laten ze een flyer achter met informatie hierover. Wat betreft vragen over de energiemarkt wordt er geen advies gegeven over bijvoorbeeld wel of niet overstappen. Wel helpen ze inwoners met het begrijpen van de rekening en leggen ze uit wat een vast contract inhoudt. Wanneer een huishouden graag uitgebreider advies of grotere veranderingen wilt doorvoeren, kunnen zij worden doorverwezen naar gratis energiecoaches. Daarbij wordt vanuit de gemeente en energiekussers wel benadrukt dat zij zich vooral richten op grootschaligere aanpassingen, zoals het aanschaffen van zonnepanelen waardoor deze energiecoaches voornamelijk onder huiseigenaren worden ingezet.

Voor de energiekussers is door de gemeente in eerste instantie gekozen om hen in te zetten in twee wijken binnen de gemeente. Eén van deze wijken is Kalsdonk, waar de energiearmoede onder huurder van de woningcorporatie hoog is (33%)(CBS, 2023). Hier worden energiekussers ingezet bij huurwoningen van de woningcorporatie met een laag energielabel en is er mogelijk veel winst voor de bewoners te halen uit besparingsmaatregelen. De tweede buurt is gelegen binnen Roosendaal West (Westrand). Hier is gekozen voor de inzet van energiekussers in koopwoningen, waar energiearmoede veel minder voorkomt (1-2,5%)(CBS, 2023). In Westrand zijn koopwoningen met een WOZ-waarde boven de 400.000 euro uitgesloten. De inzet van de energiekussers kent een sterke focus op energiearmoede vanuit zowel de energiekussers als van de gemeente. Er is bewust gekozen om twee aandachtswijken te kiezen en daarbinnen te differentiëren tussen huur en koop. Op deze manier hoopt Roosendaal voor beide woningvormen voldoende lessen op te halen voor het vervolg, dat middels een aanbesteding moet worden uitgezet. Voor het vervolg raden wij de gemeente aan om de Energiearmoede monitor van het CBS te raadplegen, zodat de energiearmoede cijfers kunnen worden meegenomen in de keuze om bepaalde buurten of wijken te prioriteren.

De selectie voor wijken wordt volgens de energiekussers op verschillende manieren gemaakt; de ene gemeente hecht bijvoorbeeld meer waarde aan energie labels dan anderen. De aanpak tussen gemeenten lijkt ook te verschillen: waar sommige gemeenten het budget zo klein mogelijk proberen te houden en alleen de noodzakelijke maatregelen willen laten treffen door energiekussers, zijn andere gemeenten soepeler. De energiekusser benadrukt dat wanneer je eenmaal over de drempel bent bij een huishouden, het goed is om de bewoners direct zo veel mogelijk te helpen.

Communicatie

Hoewel de focus van de energiekussers op energiearmoede ligt, adviseren zij altijd aan de gemeenten dit niet zo te framen. Het moet geen armoede traject zijn, maar een hulp traject voor een probleem waar momenteel een groot deel van Nederland mee te maken heeft. In de brief die geselecteerde inwoners ontvangen gaat het om hulp die wordt geboden door "gratis energiekussers". Daarnaast staat er in waarom het huis is geselecteerd (bijvoorbeeld doordat dit een matig geïsoleerde woning is) en wat het mensen kan opleveren qua besparingen. Zowel in deze brief als in de flyer met adviezen die energiekussers achterlaten is gezondheid niet opgenomen.

Respons

Opvallend is dat de witgoedregeling veel populairder is en er snel een wachtlijst is ontstaan, terwijl er door de energiekussers hard moet worden gewerkt om een voet tussen de deur te krijgen. Het vermoeden bestaat dat dit komt doordat de witgoedregeling concreter is omdat er direct een waarde van 400 euro tegenover staat, terwijl de inzet van de energiekussers op langere termijn pas besparingen zal opleveren. Daarnaast is het ook waarschijnlijk dat bewoners weerstand ervaren om een onbekende binnenshuis aan het werk te laten gaan. Bij de gemeente is niet bekend welke groepen geen gebruik hebben gemaakt van het aanbod van de energiekussers en wat de reden was om niet op dit aanbod in te gaan.

Vanuit de energiekussers is ook ervaren dat de respons in Roosendaal lager ligt dan in andere gemeenten, met name in gemeenten met meer dorpen. De respons na de eerste inschrijving was ongeveer 10 a 20%. Zij denken dat verschillen tussen gemeenten onder andere worden veroorzaakt doordat er meer samenhang en meer vertrouwen binnen de dorpen is waardoor er eerder wordt deelgenomen aan dit soort projecten. Daarnaast zijn er binnen de

Roosendaal wat afmeldingen geweest, naast gebruikelijke redenen (bijvoorbeeld ziekte), wordt dit ook veroorzaakt door schaamte:

"Ik ben zelf mee geweest, deur tot deur ook in Roosendaal, schaamte is toch ook wel echt een belangrijke reden, schaamte ofwel voor de woning of voor de situatie" – energiekusser

Ook door Alwel werd bevestigd dat de respons wat lager is dan verwacht. Zij denken dat dit mede kan komen doordat sommige mensen de laatste jaren in toenemende mate wars zijn geworden van officiële instanties.

In de aanmeldingen zien de energiekussers iets minder inwoners met een migratieachtergrond terug. Dit verschil wordt minimaal nadat de energiekussers fysiek langs de deuren gaan. Verder zien ze relatief veel oudere deelnemers, die het prettig vinden om contact te hebben. De groep arbeidsmigranten (veelal met Oost-Europese achtergrond) blijft wel grotendeels buiten beeld, waarschijnlijk omdat hier meer wantrouwen heerst.

Ervaringen vanuit de energiekusser

Door de gesproken energiekusser werd benoemd dat de inwoners waar zij langskomen vaak erg opgelucht zijn. Er wordt altijd eerst gewerkt aan de koudwatervrees, om ervoor te zorgen dat inwoners zich op hun gemak voelen. Waar de ene bewoner erg enthousiast raakt en verschillende vragen stelt over bijvoorbeeld de energierekening, houdt de ander zich meer afzijdig. De energiekussers hebben de ruimte om bij het ene bezoek wat meer tijd te besteden dan bij het andere bezoek.

De opluchting die de energiekussers ervaren wanneer zij bij mensen thuis komen zit volgens de gesproken contactpersoon met name in het bieden van een oplossing.

"Ze krijgen al genoeg hulpverleners langs de deur die allemaal komen praten, maar niks doen, dus daar zit ook wat frustratie. Nou, dat lossen we op, dus dat is wel fijn. Daar zit een oplossing, van de overheid doet iets voor mij. Maar ook op opgelucht van ja, Ik weet nu weer wat ik moet doen, want sommige mensen kunnen de energierekening niet lezen of snappen het niet. Het is ook wel gewoon dat ze iets meer controle hebben over hun energie, over hun leven" – energiekusser

Naast de opluchting en dankbaarheid dat er direct iets wordt opgelost speelt eenzaamheid ook een grote rol tijdens de bezoeken van de energiekussers. Zo maken ze bijvoorbeeld mee dat inwoners de radiatorfolie er weer af trekken zodat de kussers nog een keer langs moeten komen. Indien de energiekussers zorgelijke situaties tegenkomen kunnen zij de inwoners doorverwijzen naar bepaalde projecten, instanties of loketten. Deze informatie wordt voor de energiekussers op lokaal niveau aangeboden. Naast eenzaamheid, lopen de energiekussers ook regelmatig tegen vervuiling aan, iets wat ze lastiger vinden om mee om te gaan. Het gesprek met de energiekusser gaf inzicht in de schrijnende situaties waarmee zij soms in aanraking komen.

"Er was een alleenstaande man, een beetje verward. We belden aan, hij kwam naar buiten en ik zeg nou, meneer, we kunnen u misschien helpen. Hij zegt, nou, wat fijn. Dus ik dacht, waar gaat dit naartoe? Hij zegt, ik zit de hele winter al onder een biggenlamp. Ik zeg een biggenlamp? Ik moest heel even schakelen. Wat is een biggenlamp? Maar dat is waar biggetjes onder liggen als ze net geboren zijn. Voor warmte. En voor de rest had hij alles uitgeschakeld. Hij zei, ja, ik wist niet hoeveel alles kost, ik wil alles uitgeschakeld hebben. Ja die man moet echt in 15 graden hebben geleefd"- energiekusser

De gesproken energiekusser gaf aan ook vaker dat ze tegen de verwachting in ook te maken krijgen met jaloezie tussen inwoners. Wanneer de ene maatregel wel is toegepast bij de burens maar niet bij henzelf, kan er nog wel eens geklaagd worden. Tegelijkertijd ontvangen ze ook vragen waarom bepaalde inwoners niet zijn uitgenodigd, al is dit gemakkelijker uit te leggen voor de energiekussers.

In de woningen zelf zien de energieklassers regelmatig schimmel, vocht en tocht. Niet altijd is hier voor hen direct wat aan te doen. Op dat moment proberen ze veelal een adviserend gesprek te hebben met de bewoners. Wanneer ze inwoners vertellen over hoe bijvoorbeeld ventileren vocht tegen kan gaan, merken zij dat dat de helft dit niet weet en er dus een kennishiaat is.

Projecten vanuit Alwel

Alwel werkt door middel van verschillende projecten aan verduurzaming. Daarbij geven zij aan steeds meer oog te hebben voor de financiële onderlegger (besparingen voor hen die moeite hebben met rondkomen), waar voorheen vooral gekeken werd naar verduurzaming in het licht van het milieu. De cijfers energiearmoede van het CBS zijn zorgwekkend, maar voor hen niet helemaal verassend; doordat ze juist de lage inkomensgroep huisvesten vinden ze het niet verbazend dat juist binnen deze groep energiearmoede het hoogst is.

Afgelopen winter hebben zij de energiearmoede intern benoemd als crisis en hebben zij een verbetergroep opgestart. Het doel van deze groep is vooral het delen van informatie: wat voor hulp kunnen bewoners krijgen (subsidies, maar ook tegemoetkoming energiekosten vanuit gemeente) en hoe moeten zij dit doen. Ook is geïnventariseerd welke organisaties in verschillende gebieden actief waren om bewoners te helpen en werd de kennisbank aangevuld met informatie om bewoners tips te kunnen geven bij vragen.

Er lopen momenteel verschillende renovatieprojecten en indien nodig worden woningen gesloopt en wordt er duurzame nieuwbouw voor in de plaats gebouwd. De reactie van bewoners op de renovaties is over het algemeen positief. Vaak zijn de renovaties hoognodig, doordat er bijvoorbeeld nog enkel glas is en er veel tocht in de woning is. De woningcorporatie heeft van 70% van de huurders toestemming nodig voordat ze in een bepaald complex aan de slag gaan. De huurders worden daarom persoonlijk bezocht door de medewerkers van Alwel (sociaal projectleider, woonconsulent en/of sociaal beheerder) om hen te informeren, maar ook om eventuele weerstand te achterhalen. Wanneer een bewoner weerstand heeft tegen een renovatie kan achterhaald worden waar de weerstand vandaan komt en of er iets gedaan kan worden om de weerstand te verminderen. Bijvoorbeeld in het geval van een renovatie waarbij de zolder van bewoners moet worden leeggehaald, kan dit voor weerstand zorgen. De woningcorporatie bekijkt dan op welke manier zij of andere instanties hierbij kunnen helpen. Tegelijkertijd zijn er ook bewoners die wat minder bezig zijn met wat er om hen heen gebeurt en meer bezig zijn met rondkomen. Of bewoners die het nut niet inzien van de renovatie, dan wordt er na het delen van alle informatie en het ophalen van de 70% instemming ook aangegeven: we gaan dit gewoon uitvoeren.

Naast de renovaties en sloop- en nieuwbouwwerkzaamheden zit de Alwel samen met 7 andere organisaties in Noord-Brabant in een samenwerkingsverband, genaamd Lente. Zij hebben een campagne ontwikkeld om mensen te informeren over juist en gezond verwarming gedrag. Hierbij richten zij zich op het informeren van bewoners over een goed gebruik van de installaties. Aanleiding hiervoor waren de nieuwe installaties die veel geplaatst worden door woningcorporaties. Deze nieuwe installaties vergen vaak een andere behandeling dan de standaard Cv-ketel, waardoor er een verandering in gedrag benodigd is om hier winst uit te halen. Een voorbeeld is de hybride ketel die in de loop van tijd de standaard Cv-ketels moet gaan vervangen. In de campagne richten zij zich echter op alle bewoners, zodat zij iedereen kunnen informeren over het juiste gebruik van installaties. Alwel geeft aan dat een gezond binnenmilieu in deze campagne is meegenomen. Hiervoor hebben zij voornamelijk informatie vanuit Milieu Centraal gebruikt, een voorlichtingsorganisatie die consumenten duurzame tips, adviezen en inzichten geeft. Deze informatie is verwerkt op de website www.tante-tip.nl. In de pilot die nu loopt, wordt de voorlichting over gezond verwarming gedrag gegeven bij verschillende contactmomenten. In de pilot wordt gekeken hoe bewoners dit soort informatie ontvangen en of zij daardoor ook de installaties op de juiste manier gaan gebruiken. De wens is om uiteindelijk voor alle installatieconcepten tips en adviezen op maat te geven aan bewoners. Ook hebben ze een flyer die op dit soort momenten uitgedeeld kan worden, met tips over "gezond en energiezuinig wonen".

Als laatste gaat Alwel starten met een project voor zonnepanelen. De huurdersvereniging is hier al eerder mee gestart omdat zij extra budget kregen vanuit een fusie. Het project van de huurdersvereniging heet "Kom het dak op". Hierbij kunnen bewoners van geschikte huurwoningen zich via een site opgeven voor zonnepanelen. Deze worden gratis en zonder huurverhoging geplaatst. De huurders hoeven dan alleen een kleine bijdrage te betalen voor het onderhoud. Alwel wil nu zonnepanelen voor alle eengezinswoningen beschikbaar maken. In dit nieuwe project vragen zij een hogere vergoeding van de huurders, om de kosten te kunnen betalen. Dit project is nog niet van start gegaan. Het doel is om te starten met de buurten waar de zonnepanelen het hardst nodig zijn.

Reacties bewoners

Alwel ontvangt regelmatig vragen over de staat van de woning. Bijvoorbeeld over komende renovaties, maar ook over schimmel in de woning. Wanneer er vragen over schimmel worden gesteld, proberen ze de bewoners zo goed mogelijk te informeren over wat zij zelf kunnen doen en hen informatie te geven over hoe zij efficiënter kunnen verwarmen. Ze wijzen bewoner hierbij expliciet op de impact van het eigen gedrag, wat niet altijd goed wordt ontvangen. Er zijn huurders die liever kijken naar zaken die de woningcorporatie moet oppakken, zoals het zetten van dubbelglas, dan dat zij het eigen gedrag onder de loep te nemen.

"Mensen die denken, weet je wat: we houden alles gewoon gesloten en we stoken zo min mogelijk. En nou ja, hoe minder lucht er binnenkomt, dat zorgt dus weer voor andere problemen en daar proberen we mensen dan wel zo goed mogelijk over te informeren. Van nou ja, je kunt er beter anders mee omgaan, want heel veel van de schimmel die veroorzaakt wordt komt wel door, door bewonersgedrag" – Alwel

Het is fijn om een onafhankelijke energiecoach uit te kunnen laten leggen aan bewoners wat zij zelf kunnen doen. Als een medewerker van Alwel hetzelfde verhaal vertelt kan dat bij huurders weerstand oproepen, omdat huurders vinden dat Alwel de woning moet renoveren voordat zij aan huurders vragen hun gedrag te veranderen om (maar mondjesmaat) zelf iets besparen.

Daarnaast geeft Alwel aan dat zij vaak dezelfde bewoners zien of horen bij bijvoorbeeld spreekuren. Er zal altijd een groep blijven welke niet vanuit zichzelf contact opneemt bij vragen of zorgen. De woningcorporatie kan niet goed definiëren welke groep bewoners veelal buiten beeld blijft maar gaf aan een zekere afstand te voelen tussen zichzelf en deze huurders.

"Mensen die daar niet zo 1 2 3 aan denken om hierover contact met ons op te nemen, ik denk dat als ze dat wel zouden doen, ze misschien de hoop zouden hebben van ja, het is toch jullie probleem, want ik woon toch in deze woning en als ze dan te horen krijgen ja, maar je kunt er met je eigen gedrag ook wel iets aan veranderen, dan komt dat niet bij iedereen lekker binnen. Dus in die zin proef ik ook wel eens af en toe een afstand in de beleving tussen de huurder en ons." – Alwel

Alwel denkt dat schaamte rondom energiearmoede is toegenomen de afgelopen winter. Zij hebben het gevoel dat door de stijgende energieprijzen de afgelopen winter, meer mensen zijn geraakt dan voorheen het geval was. Dit is een nieuwe groep die nu ineens moet aankloppen bij de gemeente voor geld of bij de woningcorporatie voor tips en door deze nieuwe situatie misschien meer schaamte voelt. Zoals eerder in het literatuuronderzoek beschreven voelen veel huurders in de UK weerstand om contact op te nemen met de verhuurder vanwege angst. Angst voor huurstijgingen of uithuisplaatsingen. Dit herkent de Alwel niet. Dit zou kunnen komen doordat huurders binnen Nederland veel rechten hebben en hierdoor ook mondiger durven zijn. Wel gaven ze aan dat er wellicht bewoners zijn die minder op de hoogte zijn van hun rechten, zoals bijvoorbeeld bewoners met een migratieachtergrond. Mogelijk durven zij minder snel contact op te nemen om geen slapende honden wakker te maken. Echter is dit theoretisch en ervaart de Alwel dit momenteel niet zo.

Communicatie

Zoals eerder beschreven worden de bewoners persoonlijk geïnformeerd over grote renovaties die plaats zullen vinden om eventuele vragen te beantwoorden en weerstanden waar mogelijk weg te nemen. Tegelijkertijd ontvangen ze ook veel vragen vanuit bewoners wanneer de woningen waar zij in wonen aan de beurt zijn. Het is soms lastig om met deze vragen om te gaan, omdat de plannen door ontwikkelingen aan verandering onderhevig kunnen zijn. Alwel is daardoor voorzichtig met het delen van plannen voor de langere termijn.

“Ja hetzelfde geldt voor vragen over verduurzaming, die wil je natuurlijk ook beantwoorden. Dat is super lastig natuurlijk. Een huurder die wilt dan natuurlijk het liefst dat we vandaag zijn woning komen doen en dan in heel veel gevallen begrijpen we dat ook heel goed. Alleen we hebben 25.000 woningen, dus die kunnen we niet allemaal in één keer doen en dan is het best lastig uitleggen. We kunnen dan ook niet altijd zeggen wanneer we dan wel komen. [...] Maar dat is wel heel moeilijk uitleggen. Je bent natuurlijk huurder, dus je bent wel afhankelijk van je verhuurder voor de grotere ingrepen. En als wij dan niet echt kunnen zeggen, wanneer dan wel, dan is dat geen fijn gesprek meestal.” – woningcorporatie

Alwel erkent de afhankelijkheid van de huurder. Voorheen hadden huurders meer opties en konden zij opzoek gaan naar andere woningen wanneer de huidige woning niet bevalt. Tegenwoordig hebben de huurders deze optie nauwelijks vanwege het woningtekort.

Naast de afhankelijkheid is de woningcorporatie zich ook bewust van het beeld wat mensen vaak hebben over de woningcorporatie of gemeente: weer een officiële instantie die zich komt bemoeien. Daardoor proberen zij waar mogelijk ook gebruik te maken van onafhankelijke organisaties om adviezen te geven, zoals de energiecoaches.

4.2 Samenwerking

Het kan voor gemeente Roosendaal en Alwel uitdagend zijn om goed aan te haken bij elkaar rondom verduurzaming en energiearmoede. De samenwerking verloopt vooral op het gebied van sociaal welzijn en deze verloopt goed. Voor zowel de gemeente Roosendaal als bij Alwel blijkt het lastig om op integrale wijze te kijken naar het vraagstuk van energiearmoede en een ongezond binnenmilieu.

“Maar ik moet wel voor de technische zaken weer met de een andere afdeling schakelen van wat kunnen we in die woningen en wat niet? Dan zie je echt wel dat het onontgonnen terrein is en dat het ook nog een beetje zoeken is. Wie moeten we daar voor hebben? En wat kan wel en wat kan niet? Het is nog losgetrokken van elkaar, het technische aspect, dus dat kunnen we in een woning in en het sociale aspect hè? Maar dat zijn wel echt twee aparte delen eigenlijk, net zoals bij ons. Ja, in die zin gaat het bij ons ook over 3 afdelingen: echt het welzijnsstuk/gezondheidsstuk, het armoede stuk en het duurzaamheidsvraagstuk” – gemeente Roosendaal

Vanuit de energieklassers was de samenwerking met de Alwel in het begin wat aftasten, maar die verloopt nu goed. Zij geven door wat voor maatregelen ze hebben doorgevoerd en wijzen de woningcorporaties op dingen die kapot zijn in de woning, zodat deze gerepareerd kunnen worden.

4.3 Leerpunten en toekomst

Vanwege de snel opkomende problematiek is er door gemeente Roosendaal gekozen voor projecten die op korte termijn op te zetten zijn. Daarbij wordt erkend, dat er van te voren niet is onderzocht welke methode het best zou passen bij deze gemeente, of waaraan de inwoners zelf behoefte hebben. Tegelijkertijd zorgt het verschil in conversie van deze twee projecten ook voor wat terughoudendheid in het vragen naar de input van bewoners. Het idee heerst

dat er wellicht dan ook gekozen wordt voor opties die op korte termijn geld opleveren maar niets zullen betekenen voor de gezondheid van de inwoners. Ook werd benoemd dat er behoefte is aan kennis over andersoortige interventies, omdat ze ook binnen het regio-overleg niet veel verder komen dan dit soort regelingen.

Het recent gepubliceerde onderzoek van TNO (van der Wal, van Ooij, Straver, 2023) kan interessant zijn voor gemeenten bij het maken van een keuze voor bepaalde interventies. Dit gaat over het effect van al bestaande interventies zoals energiecoaches, renovaties en witgoedregelingen, waarbij gekeken wordt naar het effect op energiekosten en het verbruik, maar ook op fysieke gezondheid, financiële zorgen, mentale gezondheid en het gevoel van betrokkenheid in de wijk.

Alwel geeft aan dat zij vaak dezelfde mensen zien bij bijeenkomsten en dat energiemarkten maar mondjesmaat worden bezocht. Er lijkt dus voor de verschillende partijen een uitdaging te liggen in het bereiken van de minder zichtbare bewoners. Tegelijkertijd, erkennen beide partijen dat ze niet aan bewoners hebben gevraagd hoe zij het liefst benaderd willen worden, of hoe zij dit soort informatie graag zouden willen ontvangen.

De energiekussers zijn blij met hoe het project momenteel loopt. Wel zouden ze meer op het gedrag kunnen inzetten, maar het blijft lastig om dat op de juiste manier te doen. Dit komt ook naar voren in de reacties die Alwel krijgt wanneer zij bewoners wijzen op de invloed van het eigen gedrag. De combinatie van gelijk doorpakken en daadwerkelijk direct verbeteringen doorvoeren door de energiekussers is volgens hen een goede opzet. Er is nog veel te doen in gemeente Roosendaal, ook wat betreft de sociaal maatschappelijke uitdaging om alle inwoners mee te krijgen in de energietransitie:

“Ja ik denk dat we half Roosendaal zouden kunnen verbouwen. Als we dat goed aanpakken en dus ook verduurzamen en mensen meekrijgen in de hele transitie. Want nou ja, dat is dus de sociaal maatschappelijke uitdaging, om ook mensen die geen Tesla kunnen kopen en zonnepanelen te betrekken en deel te laten nemen aan wat er gaande is. Ja, daar is dit een hartstikke mooie stap in. Maar ja, er is nog veel meer te doen.”
– energiekusser

4.4 Gezondheid

Gemeente Roosendaal zit in een regionaal overleg waarin duurzaamheidsvraagstukken worden besproken. Binnen dit overleg wordt steeds meer erkend dat er ook een sociaal vraagstuk ten grondslag ligt aan energiearmoede en is er meer aandacht voor de belangen van de bewoners. Echter zijn er vanuit andere gemeenten voornamelijk beleidsadviseurs op het gebied van verduurzaming betrokken en geen collega's vanuit het sociaal domein. Binnen dit regionaal overleg wordt het gezondheidsaspect nog onvoldoende belicht.

Bij de ontwikkelingen van de twee projecten door gemeente Roosendaal en ook het beleid is geen aandacht geweest voor de gezondheidsgevolgen van een ongezond binnenmilieu. Hetzelfde beeld kwam naar voren uit het gesprek met de energiekusser: in de trainingen die zij nieuwe energiekussers geven wordt geen aandacht besteed aan een gezond binnenmilieu. Hetzelfde geldt voor de flyers met adviezen die zij uitdelen. Op de flyer wordt bijvoorbeeld genoemd dat er elke dag minstens 5 minuten geventileerd moet worden, waar het advies van de GGD is om 24 uur per dag te ventileren en om 10-15 minuten per dag te luchten. Ook in de flyer van Alwel wordt geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen ventileren en luchten. Ze benoemen de voordelen van voldoende frisse lucht in huis, waar een vinkje aan toegevoegd kan worden met “is goed voor je gezondheid”. Een algemene tip zou daarnaast zijn om een regel op te nemen op de flyers met bijvoorbeeld: “Energie besparen, goed voor de portemonnee, maar vergeet ook je gezondheid niet: zorg altijd voor verse lucht in huis!”. Daarbij kan eventueel worden doorverwezen naar de website van de GGD, waar informatie en adviezen te vinden zijn over een gezond binnenmilieu. Dit onderzoek en de

gesprekken die zijn gevoerd, zijn een mooi startpunt en hebben de gesproken deelnemers meer aan het denken gezet over dit onderwerp.

"Ik vond het ook wel erg interessant toen ik dat mailtje kreeg van jullie, dat ik dacht wat moet de GGD daar nou mee. Toen dacht ik, oh ja, gezondheid natuurlijk. Die component ontbreekt eigenlijk in alle uitspraken van gemeenten. Ik heb er echt veel gezien, dus dat is wel opvallend – energiekluuser"

De energiekluusers zouden in hun adviezen (met hulp vanuit de GGD) graag wat punten meenemen die gericht zijn op een gezond binnenmilieu. Zij staan open voor concrete adviezen voor zowel de korte termijn (flyer) als de lange termijn (bijvoorbeeld als onderdeel van de training). Daarnaast werd door gemeente Roosendaal benoemd dat het gezondheidsperspectief een extra reden kan zijn om meer van dit soort interventies in te zetten en wellicht meegenomen kan worden in de aanbesteding.

Hoewel Alwel in het Lente project zeker aandacht besteedt aan gezondheid, erkent zij dat dit zowel bij de bewoners als intern meer aandacht kan krijgen. Een voorbeeld wat genoemd werd was dat met de renovaties en nieuwbouw de woningen zo tocht- en luchtdicht worden gemaakt, dat er nu juist een probleem is met hittestress. Ook geeft de woningcorporatie aan dat het goed zou zijn als opzichters het gezondheidsperspectief in het achterhoofd houden bij bezoeken.

De gesprekken bieden aanknopingspunten voor de GGD om het gezondheidsperspectief bij gemeenten en intermediairs meer onder de aandacht te brengen en zo meer in te zetten op interventies die op langere termijn niet alleen gunstig zijn voor de portemonnee en verduurzaming, maar ook een positief effect kunnen hebben op het binnenmilieu en daarmee de gezondheid van de inwoners.

4.5 Conclusie interviews

Uit de gesprekken met de verschillende partijen blijkt dat energiearmoede vooral sinds de winter 2022/2023 op de agenda staat in gemeente Roosendaal. Gemeente Roosendaal en Alwel zijn snel in actie gekomen gedurende de energiecrisis en hebben maatregelen ingezet om de bewoners zo goed mogelijk te ondersteunen. Waar eerst met name vanuit verduurzaming werd gedacht, wordt er steeds vaker ook gekeken naar de sociale kant en de belangen van bewoners met lage inkomens. Tegelijkertijd, laten de gesprekken ook zien dat er vaak nog onvoldoende aandacht is voor een ongezond binnenmilieu en dat de GGD West-Brabant nog niet wordt gezien als een belangrijke partij wanneer het gaat over dit onderwerp. Dit blijkt ook uit de flyer en training van de energiekluusers, waarin een gezond binnenmilieu nog niet wordt genoemd en besproken.

Uit de gesprekken blijkt daarnaast dat Roosendaal en Alwel niet bij inwoners hebben opgehaald wat zij graag zouden willen en hoe zij het beste benaderd kunnen worden. De respons op bijvoorbeeld de energiekluusers is goed, maar lager dan verwacht en bepaalde groepen worden hier niet mee bereikt. Ook blijkt uit de reactie van de energiekluusers en woningcorporatie dat het kennisniveau van bewoners over de impact van hun eigen gedrag op het binnenmilieu en de gezondheid laag is. Verder geeft Roosendaal te kennen, dat zij in het samenwerkingsverband met andere gemeenten, op zoek zijn naar alternatieve maatregelen of interventies welke misschien beter aansluiten bij de bewoners.

Behalve het toepassen van maatregelen om woningen te verduurzamen, richt de Alwel zich ook op gedragsverandering rondom het juist gebruik van verwarmingsinstallaties. In de pilot waar ze nu mee gestart zijn, wordt gezondheid meegenomen. De pilot moet gaan uitwijzen of deze manier van voorlichting de gewenste effecten heeft. Momenteel wijzen zij bewoners met vragen wel op de invloed van het eigen gedrag op het binnenmilieu, echter blijkt uit het gesprek dat de manier waarop zij dit nu doen niet altijd goed wordt ontvangen, waardoor het mogelijk ook niet de gewenste gedragsverandering teweeg brengt.

Middels de gesprekken zijn de verschillende partijen zich bewuster geworden van de impact op de gezondheid door een (on)gezond binnenmilieu. Daarnaast staan zij open voor advisering vanuit Gezondheid, Milieu en Veiligheid vanuit de GGD. Dit biedt kansen voor de GGD om de advies- en kennisfunctie omtrent een (on)gezond binnenmilieu steviger te positioneren.

HOOFDSTUK 5 ALGEHELE CONCLUSIE EN HAALBAARHEID VERVOLGONDERZOEK

Het literatuuronderzoek laat zien dat vele factoren invloed hebben op hoe er wordt omgegaan met energiearmoede en welke keuzes er worden gemaakt bij het verwarmen van een huis. Deze keuzes hebben impact op het binnenmilieu met mogelijke impact op de gezondheid als gevolg. Ontbrekende kennis over de gezondheidsgevolgen van een huis waarin vocht, kou en schimmel de boventoon voeren zorgt ervoor dat bewoners niet altijd geïnformeerde keuzes kunnen maken. Dat de verbinding tussen het binnenmilieu en gezondheid vaak niet wordt gelegd door bewoners, is niet verbazend wanneer uit de interviews blijkt dat deze link ook door professionals die zich hiermee bezig houden niet altijd wordt gelegd.

Uit de gesprekken blijkt daarnaast dat veel inwoners zich niet bewust zijn van de invloed van het eigen gedrag op het binnenmilieu en dat de huidige methoden om dat kenbaar te maken, niet altijd goed worden ontvangen. Naast kennis, spelen ook houding en gedrag een grote rol in de keuzes die bewoners maken. Emoties zoals angst, schaamte en stress, relatie met de huurbaas en houding ten opzichte van de energiemarkt bepalen in grote mate de gedragingen die leiden tot een ongezond binnenmilieu. Dit wordt erkend door de gesproken partijen, die graag meer impact op het gedrag zouden willen maken maar niet goed weten wat hiervoor de juiste manier is. Dit is ook niet opgehaald bij de inwoners zelf. Momenteel wordt er vooral ingezet op het delen van informatie, maar ook uit de literatuur blijkt dat dit niet zondermeer leidt tot het gewenste gedrag. De gesproken partijen zien daarom meerwaarde in een eventueel vervolgonderzoek onder de doelgroep zelf en hebben aangegeven bereid te zijn om de onderzoekers in contact te brengen met de doelgroep waar mogelijk. Tegelijkertijd, voorzien zowel de begeleidingscommissie als de geïnterviewden dat het een moeilijke opgave is om in contact te komen met de meest kwetsbare groepen. De groep waarmee de partijen ons in een eventuele vervolgstudie in contact mee zouden kunnen brengen, is hoogstwaarschijnlijk de groep die al gebruik maakt van de energiekussers of die de woningcorporatie al weet te vinden met allerlei vragen. Ook vanuit de begeleidingscommissie werd bereidheid getoond om middels huisbezoeken vanuit de teams Gezondheid, Milieu en Veiligheid in contact te komen met bewoners. Echter is dit ook de doelgroep die zelf al met vragen de GGD heeft opgezocht.

Met het literatuuronderzoek is veel informatie opgehaald met betrekking tot de ervaren energiearmoede en hoe gedrag een (on)gezond binnenmilieu kan beïnvloeden. Hoewel daar zeker hiaten in te vinden zijn als het gaat om Nederland, bestaat de kans dat dit grotendeels overeenkomt met de studies vanuit het Verenigd Koninkrijk. Er zijn wel een aantal belangrijke verschillen waardoor de ervaring en het gedrag van bewoners in energiearmoede zou kunnen afwijken, zoals bijvoorbeeld een andere werking van de energiemarkt, andere ondersteuningsmogelijkheden en betere huurbescherming. Wellicht is een focus op hoe we samen met bewoners kunnen werken aan een oplossing nuttiger voor vervolgonderzoek. Het is voor Roosendaal en Alwel nog gissen naar wat de bewoners zelf willen en hoe zij benaderd willen worden. Ondanks de voorziene uitdaging om de kwetsbaarste groepen te bereiken, verwachten wij op basis van de resultaten van zowel de gesprekken als het literatuuronderzoek dat het bevragen en betrekken van bewoners zeker meerwaarde kan opleveren rondom het begrijpen van energiearmoede in Nederland en meerwaarde kan opleveren voor inwoners, gemeenten en woningcorporaties. Vervolgonderzoek zou zich moeten richten op hoe de inwoners het beste bereikt worden en welke interventies of acties goed bij hen aansluiten. Samenwerking met de inwoners is daarbij essentieel. Dergelijk onderzoek zou daarnaast kunnen zorgen voor een stukje bewustwording onder inwoners.

Niet alleen door inwoners wordt de link tussen binnenmilieu en gezondheid niet gelegd, deze ontbreekt vaak ook bij professionals. Er is onvoldoende aandacht voor een ongezond binnenmilieu in relatie tot energiearmoede. Mede hierdoor wordt de GGD West-Brabant (nog) niet gezien als een partner of kennisdeler op dit gebied. Ook wanneer professionals wel het belang van het binnenmilieu zien, is het niet vanzelfsprekend dat er om advies wordt gevraagd

bij het team Gezondheid, Milieu en Veiligheid van de GGD. Middels de gesprekken zijn de verschillende partijen zich bewuster geworden van de impact op de gezondheid door een (on)gezond binnenmilieu. Daarnaast staan zij open voor advisering vanuit Gezondheid, Milieu en Veiligheid vanuit de GGD. Dit biedt kansen voor de GGD om de advies- en kennisfunctie omtrent een (on)gezond binnenmilieu steviger te positioneren.

We zien daarom mogelijkheden om het vervolgonderzoek onder bewoners te combineren met actiegerichte adviezen en vervolgstappen om de GGD beter te positioneren om zo op verschillende niveaus impact te kunnen maken op het binnenmilieu van inwoners die in energiarmede leven.

HOOFDSTUK 6 LITERATUUR

Ambrose A, McCarthy L, Pinder J (2016). Energy (in)efficiency: what tenants expect and endure in private rented housing. A final report to the Eaga Charitable Trust. Centre for Regional Economic and Social Research. [Ambrose-Energy\(In\)Efficiency\(VoR\).pdf \(shu.ac.uk\)](#)

Anderson W, White V, Finney A (2010). "You just have to get by". *Coping with low incomes and cold homes*. EagaCT. http://www.cse.org.uk/pdf/you_just_have_to_get_by.pdf

Beatty T, Blow L & Crossley T (2014). "Is There a 'Heat-or-Eat' Trade-off in the UK?" *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (Statistics in Society)* 177 (1): 281–294. DOI: <https://doi.org/10.1111/rssa.12013>

CBS. 2023. Energiewaarde monitor. Monitor Energiewaarde 2020 (cbs.nl)

DellaValle N (2019). People's decisions matter: understanding and addressing energy poverty with behavioral economics. *Energy & buildings* 204:109515. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2019.109515>

Hallsworth M, Snijders V, Burd H, Prestt J, Judah G, Huf S et al (2016). *Applying Behavioral Insights: Simple Ways to Improve Health Outcomes*. Doha, Qatar: World Innovation Summit for Health, 2016.

[IMPJ4495_WISH_Behavioral_Insight_WEB_2.pdf](#)

Haro de M, Koslowski A (2013). Fuel poverty and high-rise living: using community-based interviewers to investigate tenants' inability to keep warm in their homes. *Journal of Poverty and Social Justice*. 21:109-21. DOI: [10.1332/175982713X668917](https://doi.org/10.1332/175982713X668917)

Haushofer J & Fehr E (2014). On the psychology of poverty, *Science* 23;344(6186)862–867. doi: [10.1126/science.1232491](https://doi.org/10.1126/science.1232491).

Longhurst N, Hargreaves T (2019). Emotions and fuel poverty: the lived experience of social housing tenants in the United Kingdom. *Energy Research & Social Sciences* 56:101207. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.05.017>

Marmot Review Team (2011). *The Health Impacts of Cold Homes and Fuel Poverty*. In te zien via: [the-health-impacts-of-cold-homes-and-fuel-poverty.pdf \(instituteofhealthequity.org\)](#)

McKendrick J, Cunningham-Burley S, Backett-Milburn K (2003). *Life in low income families in Scotland*. Centre for Research on Families and Relationships, University of Edinburgh. Summary: available at: [rf5 \(ed.ac.uk\)](#)

Middlemiss L, Ambrosio-Albalá P, Emmel N, Gillard R, Gilbertson J, Hargreaves T et al. (2019). "Energy Poverty and Social Relations: A Capabilities Approach." *Energy Research and Social Science* 55: 227–235. doi:10.1016/j.erss.2019.05.002

Middlemiss L, Gillard R (2015). Fuel poverty from the bottom-up: Characterising household energy vulnerability through the lived experience of the fuel poor. *Energy Research & Social Science*. 6:146-154. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.02.001>

Mould, R & Baker K(2017). 'Documenting fuel poverty from the householders' perspective', *Energy Research and Social Science*, vol. 31, pp. 21-31. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.06.004>

Nelson P , Powell-Hoyland V, Cronin de Chavez A, Tod A, Stocks A (2014). *Warm Well Families: Rotherham Final report*. Sheffield Hallam University. Available at [Rotherham_Final_Report_March_2014.pdf \(shu.ac.uk\)](#)

Nelson P, Tod A, Powell-Hoyland V, Cronin de Chavez A, Stocks A (2014). Warm Well Families: Doncaster Final report. Sheffield Hallam University. Doncaster_Final_Report_March_2014.pdf (shu.ac.uk)

Pellicer-Sifres V, Simcock N & Boni A (2021). Understanding the multiple harms of energy poverty through Nussbaum's theory of central capabilities. *Local Environment* 26(8): 1026-1042.
DOI:10.1080/13549839.2021.1952968

Porcellia A & Delgado M (2009). Acute stress modulates risk taking in financial decision making. *Psychol. Sci.* 20 (3): 278-283. DOI: 10.1111/j.1467-9280.2009.02288

Powell-Hoyland V, Homer C, Cronin de Chavez A, Tod A, Nelson P, Stocks A (2016). Cold Snaps – children's health in a cold, damp home: influencing policy and practice. *People, place and policy* 10/1 57-56. DOI: 10.3351/ppp.0010.0001.0005

TNO. D2.4: Reports from the focusgroups created. WELLBASED. Horizon 2020 Framework Programme. D2.4-Report-on-Focus-groups_final.pdf (wellbased.eu)

Tversky A, Kahneman D (1992). Advance in prospect theory: cumulative representation of uncertainty. *J. Risk Uncertain.* 5(4)297 – 323

Van Maurik R, Mulder P, Verstraten P (2023). Gezondheidskosten en energiearmoede. TNO.
<https://publications.tno.nl/publication/34640440/YyUGjl/TNO-2023-gezondheidsrisico.pdf>

Van der Wal A, van Ooij C, Straver K. (2023) Effecten van fixers/ energiecoaches, renovaties en witgoedregelingen. TNO: Landelijk Onderzoeksprogramma Energiearmoede.
<https://publications.tno.nl/publication/34640993/1EDZiA/TNO-2023-effecten.pdf>

VicHealth 2016, Behavioural insights and healthier lives, Victorian Health Promotion Foundation, Melbourne